

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**«ДИСИДЕНТСЬКА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ВАСИЛЯ СТУСА (1938–1985)»**

студент IV курсу, групи СОІ-41
спеціальності 014.03 Середня
освіта(Історія)

Владика Володимир Іванович

Керівник:

Єгрешій Олег Ігорович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Паска Богдан Валерійович

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____

(підпис) (прізвище та
ініціали)

(підпис) (прізвище та
ініціали)

(підпис) (прізвище та
ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ПОГЛЯДІВ ТА ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА	8
РОЗДІЛ 2. ВАСИЛЬ СТУС ЯК ДИСИДЕНТ ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ.....	18
РОЗДІЛ 3. ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ВАСИЛЯ СТУСА	37
РОЗДІЛ 4. ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ «НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»	48
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. Нині в українських дослідників спостерігається особливий інтерес до вивчення «радянщини» – як не як, але Росія є прямим спадкоємцем СРСР і ми, на жаль, нині бачимо, що методи її політики не дуже змінилися. На окупованій території діють катівні, тривають переслідування інакодумуючих, мають місце вбивства. Українські дисиденти ще в радянський час попереджали про «справжню сутність» більшовицького режиму не боялися протистояти йому, мужньо демонструючи свою громадянську позицію. Василь Стус поза всяким сумнівом належав до таких людей. Він став своєрідним символом опозиції радянського режиму, а відтак постановка проблеми є актуальною.

Попри те, що Василь Стус народився в селянській родині його вартує асоціювати з російськомовним Донбасом, бо невдовзі після його народження родина, рятуючись від репресій проти «куркулів» (заможніших селян), переїхала до Сталіно (нині Донецьк), де його батько став робітником. Звісно, що протистояти режимові на Донбасі значно складніше ніж у інших локаціях. Саме у цьому вбачаємо суспільно-політичну актуальність теми і вважаємо, що вивчення громадсько-політичної діяльності Василя Стуса є актуальним завданням.

Тема, на нашу думку, актуальна і з наукових позицій, бо якщо окремі віхи життя і діяльності Василя Стуса нині розробляються (нище ми зробили невеликий аналіз стану дослідження проблеми) то методичних розробок щодо впровадження теми до освітнього простору нині обмаль.

Мета дослідження полягає у вивченні дисидентської та громадської діяльності Василя Стуса а також можливостях застосування елементів теми до закладів загальної середньої освіти.

Відповідно до мети визначені наступні **завдання дослідження**:

- З’ясувати фактори, які вплинули на формування поглядів і світогляду Василя Стуса;
- Визначити особливості громадської діяльності історичного діяча;
- Розкрити основні аспекти правозахисної діяльності Василя Стуса;

- Означити яким чином вшановується пам'ять Василя Стуса в Україні.
- Осмислити шляхи адаптації теми під програму закладів загальної середньої освіти.

Методи дослідження: з метою розв'язання поставлених перед дослідженням завдань була розроблена програма їх проведення, реалізація якої передбачала застосування комплексу методів, а саме: історичного, методу збору інформації, методу обробки результатів дослідження, порівняльного методу, методу кількісного та якісного аналізу отриманих даних, методики аналізу, узагальнення та порівняння.

Об'єкт дослідження – дисидентська та громадсько-політична діяльність Василя Стуса (1938–1985); об'єктом виступає і методична складова зокрема визначення шляхів адаптації теми до ЗЗСО.

Предметом дослідження виступають передусім фактори, які вплинули на формування поглядів і світогляду Василя Стуса; громадська та правозахисна діяльність історичного діяча; особливості вшанування пам'яті Василя Стуса, а також осмислення шляхів висвітлення теми під програму закладів загальної середньої освіти.

Хронологічні межі роботи означаються роками життя Василя Стуса, а **географічні** – місцями, де проживав поет. Тобто Українською РСР, а також місцями його ув'язнення.

Наукова новизна бакалаврської праці визначається спробою комплексного дослідження громадсько-політичної діяльності Василя Семеновича Стуса. Разом із тим автор цих рядків розуміє, що більшість питань, піднятих нами знаходили своє відображення у напрацюваннях українських істориків та філологів. На думку автора цих рядків сегментами наукової роботи можуть виступати і методичні прийоми висвітлення теми у закладах загальної середньої освіти.

Практичне значення дослідження. Матеріал, сподіваємося, може стати в пригоді вчителям у процесі викладання в школі учням для кращого розуміння громадсько-політичної діяльності Василя Стуса.

Стан дослідження проблеми. Спершу доцільно здійснити короткий

аналіз вибраних творів Василя Стуса. Деякі твори поета впорядкував його син – Дмитро [1, с.100; 150]. Можемо свідчити, що саме Дмитро Стус зібрав найбільш повну колекцію творів свого батька. Окрема мова про книгу «Справа Василя Стуса. Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР», упорядником, якої став відомий журналіст грузинського походження, письменник, дослідник історії дисидентського руху в Україні, головний редактор інтернет-видання «Історична Правда» Вахтанг Кіпіані. Книга містить правду про кримінальну справу заведену радянськими спецслужбами на Василя Стуса. Зібрано цінні архівні документи з кримінальної справи, покази свідків, епістолярій, спогади його рідних тощо. Окремої уваги заслуговує підрозділ книги «Чи вбивав адвокат Медведчук поета Стуса?», де зображаються важливі обставини співпраці майбутнього відомого одіозного політика і Поета. До того ж книга містить останній відомий прижиттєвий текст Василя Стуса [6, с.150-200].

Серед монографічної продукції особливий погляд варто звернути на книгу О. Зінкевича «Стус: в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників». Ця книжка вийшла друком за кордоном – у Канаді в українському видавництві «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 2007 р. і може сприйматися радше як науково-публіцистична річ. Свого часу книга отримала схвальні відгуки в Україні, знайшла свого читача серед найширшого кола осіб [16, с.50-100]. У схожому ключі написана й книга О.Соловея «Василь Стус. Відлуння і наближення: науково-популярний нарис», що вийшла друком у Вінниці [19, с.152].

Те, що інтерес до життя і творчості у нинішніх умовах не пропадає засвідчують новітні роботи українських авторів. Можна виділити популярну книжку Х.Піцуряк «Поетика віршованих творів Василя Стуса та вивчення її у школі», яка появилася на світ у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича у 2021 р. Це радше філологічний проект, але до його переваг слід віднести те, що автор намагається адаптувати свій матеріал до програми загальноосвітніх шкіл (ліцеїв) [17, с.88].

Варто також виділити книгу «Час творчості «Dichtenszeit» В. Стус»

упорядником, якої та автором післямови виступив син дисидента – Дмитро Стус. Акцент у роботі зроблено на творості Василя Стуса [2, с.100]. Певна роль поету В.Стусові відводиться у науково-популярній праці

Л.Тарнашинської «Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти)», яка вийшла друком у Києві 2010 р. [20, с.100-222].

Вочевидь найбільше про Василя Стуса фігурує науково-популярних і популярних статей у періодичних виданнях. Вартує виділити статтю незабутнього Івана Дзюби «Різьбяр власного духу», що вийшла друком у науковому альманасі «Стусознавчі зошити» у 2018 р. Нині зошити втілилися у цілу конференційну серію, яка зазвичай проводиться у Вінниці [35, с.5–23].

Можна також виокремити солідну аналітичну статтю Олесі Котубей «Коли життя забране – крихт не потребує...», в якій авторка прагне з'ясувати і поділитися з громадою сентенцією – ким же був насправді письменник і дисидент Василь Стус [37].

Серед підручників і посібників на особливу увагу заслуговує книга Г.Дворко «Нецензурний Стус» у двох частинах, упорядником, якої виступив Б. Підгірний [53, С. 195 – 221.].

Слід, на нашу думку, також виділити цікаві роботи мовознавця А.Бондаренка «Лексична парадигма «страждання» в поезії В. Стуса» та «Спроба аналізу філософських творів Василя Стуса» [57, С.34-39]. Вони виділяються тим, що дають уяву про Василя Стуса, як поета та навіть філософа. Адже важливо навіть історикам бачити іноді нестандартно, поглянути на цю людину не лише як дисидента, але як поета, літератора. У цьому самому ключі написані цікаві розробки В.Мельника «Металінгвістична проблема двоголосся та діалогічних відносин у поезії В. Стуса» [39, С. 32-36], які вийшли друком у журналі «Слово і час». Ще один літератор – Л.Оліфренко у своїй статті «Функція антитези у ліричних творах В. Стуса» [40, С. 138-142] вділив увагу поетичним рядкам його творчості, виділив основні нотки творчості і поезії українського поета. Варто також

сказати, що ця стаття вийшла друком у «Донецькому віснику Наукового товариства імені Шевченка».

Назагал можна сказати, що більшість праць написаних про Василя Стуса мають науково-популярний і популярний характер, а серед робіт превалюють більше твори філологічного характеру, присвячені В.Стусу, а не історичного. Образно кажучи, як «об'єкт досліджень» Стус поет переважає Стуса дисидента.

Структура і обсяг роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Обсяг роботи складає 87 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ФОРМУВАННЯ ПОГЛЯДІВ ТА ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА

Василь Стус належить до поетів минулого століття. Імідж у нього характерний – поет, дисидент, патріот, шістдесятник, людина, яку поважають у наш час і згадують як великого митця. Але головне – борець. Його історія – одночасно яскрава, бурхлива, але водночас і трагічна. Він творив, жив і загинув заради українців, щоб він мав те, чого заслуговує – право на волю, самостійність, на мову. У цьому і була місія цієї Людини. Він позитивно дисонував на тлі багатьох навіть дисидентів, його вирізняла сила, мужність та віра в себе.

Дослідник творчості поета, відомий літературознавець Євген Сверстюк писав: «То був чоловік, який говорив і писав за будь-яких обставин ясно, як перед Богом, і платив за це життям» [1, с. 50-100].

Назагал Василь Стус прожив не так може і довго, через це й біографія його невелика і не довга. Помер у віці лише 47 років. Важкі були роки, адже половину життя його переслідували, він зазнавав фізичних та моральних тортур.

Звісно аби зрозуміти формування світогляду Василя Семеновича Стуса – українського поета, перекладача, літературознавця, журналіста та активного діяча українського дисидентського руху необхідно спершу зрозуміти історичну епоху в умовах, якої роззгорталася життєдіяльність цієї людини. Неозброєним оком зрозуміло, що його народження і дитинство випало на дуже непростий час. Це був кінець 1930-х рр. – розпал сталінського тоталітаризму, коли вже так би мовити «намацально» стало зрозуміло, що таке СРСР. На той час українці відчули на собі принади цієї держави. У недалекому минулому був голодомор, від якого загинуло за найскромнішими підрахунками 5 млн. українців, фабриковані справи радянських спецслужб (наприклад «Спілка Визволення України», «Шахтинська справа», «Справа лікарів» тощо) у розпалі були сталінські

репресії. Тобто, на той момент уже було чітко зрозуміло, що чекати від радянської системи і влади.

Василь Стус народився 6 січня 1938 р. в селянській родині в селі Рахнівка Гайсинського району Вінницької області (сучасна Україна). Щоправда вже наступного року батьки – Семен Дем'янович та Ірина Яківна у силу виробничих причин були вимушені переїхали до міста Сталіно (нині Донецьк). А вже 1940 р. до батьків приєдналися діти.

Можна судити, що з українською мовою та поезією Василь вперше познайомився від матері, яка співала йому українських народних пісень. Опісля Василь Стус неодноразово підкреслюватиме важливу роль у своєму життєвому поступові мамі, яка, так би мовити, посадила «перші зерна на ниву таланту». Важливий факт – Василь Стус провів дитинство у час війни.

Додамо, що до Василя батьки мали двох дітей. Про батьків Стуса, відомо те, що його батько – Семен Дем'янович був сиротою, як зазначала його дружина – Ірина Яківна: «Він був бідний, сирота, прийшов з плену... А ще троє дівчат було в нього: дві сестри від мачухи, а одна його рідна... То ми перезимували, а навесні вже свадьбу робили Зіні, його сестрі. Заміж віддавали. А брат його відказався від цих дівчат» [2, с. 56-120]. 1937 р. народилася старша його сестра – Марія Стус.

Цікаво проаналізувати, як сприймав свого легендарного батька син Дмитро. Цікавий акцент ним був проведений на локації, де народився Василь Семенович. Для нього батько був таким собі «зухвалим одинаком», але ці акценти, на нашу думку, розповідають про важливі фактори формування світогляду та психотипу майбутнього письменника в контексті зміни географічного простору (Вінниччина / Донеччина): «Можна сказати, що волею обставин Василеві ще до народження випав жереб поєднати в собі дві складові: селянську виваженість і мудрість, які за його життя перестали бути чеснотами, та донбаську вольність, анархічність і відчайдушність, без чого, коли прагнеш досягнути успіху, пробити собі дорогу майже неможливо. З якихось причин він не став на значно простіший шлях зречення коренів і

матірної мови, як це природним чином робила більшість дітей переселенців, аби бодай таким способом уникнути жорстокого висміювання з боку однолітків [3, с. 56].

Варто також додати, що Дмитро Стус є не тільки українським письменником, літературознавцем, а й науковцем – кандидатом філологічних наук, членом Асоціації українських письменників та головою Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України», лавреатом Національної премії імені Тараса Шевченка. Треба також визначити, що Дмитру було лише дев'ятнадцять років, коли помер батько, та й більшу частину часу Дмитро не міг бачити батько, бо той був переважно ув'язненим.

Син Дмитро відзначає, що батькові від дитинства хотілося бути сильним, тому цей шлях був не для слабких. Скільки він бачив, батьки (батьки Василя, тобто дідусь і бабуса Дмитра) не соромилися свого походження, зберігаючи релігійність, традиційний лад, мову та своєрідне членство в родині. Цілком можливо, що тато чи мама розповідали йому про свою втечу з Вінниччини довгими вечорами, і вони могли закласти юнакові сильне почуття відстоювання національної гідності. Такі постулати в зрусифікованому Сталіно можна було почути хіба в історичних легендах про козацтво. Дмитро Стус згадував, що батько був сильним і затятим, а важке життя його батьків лише змушувало його «міцніше стиснути зуби й якимось по-орлиному викинути підборіддя, мовляв, дивитися, хто прийшов». Зростаючи з дитячих і юнацьких протестів проти наруги над батьками, ця життєва позиція, на думку Дмитра Стуса, остаточно сформувалася десь у середині 60-х років. З іншого боку, можна сказати, що обставини, за яких Василь Стус потрапив на Донбас, значною мірою сприяли цьому [4]. Бо як відомо Донбас був зрусифікованим регіоном, місцем де про українську культуру хіба, що можна було почитати і то часто в російськомовних книгах. Але фактор батьків, їхньої сильної національної і життєвої позиції і волі відіграли важливу роль у становленні світогляду Василя Стуса.

Син Дмитро зазначав, що ці фактори (особливо фактор матері) і могли

відіграти вирішальну роль у здібностях до написання віршів, мотивації в подальшому творити. У цей час Василь Стус, як вважає Дмитро, батько і почав активно писати власні вірші, хоча називати себе поетом не любив. Перший вірш написаний під час служби в радянській армії. Але про це мова дещо нижче.

Василь Стус закінчує на Донбасі школу зі срібною медаллю, 1954 р. і відправляється до Києва, щоби стати студентом факультету журналістики. Йому таки на перший раз не вдалося вступити до вишу. В університеті йому сказали, «що він ще замолодий». Незважаючи на свою таку собі «першу невдачу» в житті, Василь Стус повернувся на Донеччину, що стала рідною. Прийнято вважати, що Василь тоді сказав: «Я ще повернусь до вас переможцем».

Додамо, що за роки навчання в школі Василю Стусу вдалося завоювати повагу та авторитет серед однолітків і вчителів. Тому було певне зніжовіння, коли повідомили, що 17-річний здібний юнак не зможе вступити до жаданого начального закладу. З іншого боку, ця несподівана невдача стане лише мотивацією для подальших успіхів і планів Василя.

Але Василеві Стусу вдалося вступити до Сталінського державного педагогічного інституту. Що важливо, у вузі він отримав не тільки цінні знання, але й друзів, справжніх вчителів і життєвий досвід, який, безсумнівно, допоміг йому в майбутньому житті [5, С. 441–454]. Як згадував його однокурсник Олег Орач про В.Стуса : «Більш начитаний, більш підготовлений академічно, вчився ж виключно на відмінно – може, через те, що порівняно з нами трохи менше приділяв часу шахам і футболу, а більше сидів у бібліотеці, студіюючи класику...» [6, с. 100-120].

Показово, що у російськомовному Донбасі молодий Василь, вірогідно, яскраво продемонстрував свій патріотизм і почуття правди до свого оточення. Він намагався спілкуватися українською мовою, лише інколи переходив на російську, навіть важкі 1950-і для студентів-однокурсників був

прикладом патріотизму. Можна сказати, що для Василя Стуса студентські роки – це перш за все розвиток стійкої та сильної особистості, дисципліни, ерудованості та сили волі.

Варто також сказати, що впродовж 1954–1959 рр. (тобто у студентські роки) починається становлення В.Стуса як поета, який у майбутньому стане символом сили волі та незламності духу [7, с. 625–633.]. Тобто можна сказати, що значною мірою, саме студентські роки стали знаковими у біографії Василя Стуса, відбулося становлення сильної особистості людини та борця.

До того ж, вірогідно, навчання в університеті продовжувало формування у Василя тих якостей, які пізніше допоможуть йому не втратити себе, як згадував його одногрупник : «Більш начитаний, більш підготовлений академічно, Василь аргументовано доводив мені, що головне в житті – бути людиною» [8]. Близькі навіть дивувалися, що людина, яка виросла в середовищі, де на тебе дивляться як на людину з нижчою репутацією (йдеться про Донбас), почала розвивати в собі моральні та людські принципи, і не втратила себе. Показово, що Василь Стус під час перебування у колонії, часто писав синові, щоб показати майбутньому саме людські якості.

Варто додати, що у 1959 р. В. Стус закінчив інститут з відзнакою і йому врешті дали ще два місяці відстрочки від служби після закінчення університету. Після закінчення вишу В.Стус по розподілу недовго працював учителем української мови та літератури в селі Таужне на Кіровоградщині. За іншою версією Василь вирішив скористатися відстрочкою і присвятити ці свої два місяці подорожі на Кіровоградщину (нині Кропивницький). За словами самого Стуса, на відміну від «рідного» Сталіно, він відчував «подих промислу», Кіровоградщина стала центром україномовного суспільства . Ми бачимо про це зі спогадів Зінаїди Кононученко, однокурсниці Василя: «На третій день я вирішила погодитися брати Кіровоградську». Сказала про це дівчатам. У мене були батьки. Пільг ніяких.... Коли підходить до мене Вася і

говорить: «Не йди поки, що туди, на комісію, спочатку я зайду. Мені скоро до армії, то візьму Кіровоградщину!» Він так і зробив. А я залишилась в Донецькій області, в місті Краматорську. І всі ці роки в душі згадую Васю добром і вдячністю» [9, с. 40-100].

Самого Василя Стуса дуже вразив невеликий відрізок часу в Кіровограді, який він відобразив у листах своїх однокурсників і друзів з Донеччини. Зокрема Василь Стус так пише своєму одноклассникові Віктору Дідківському: «Здрастуй, Вікторе!» під час перебування в селах, де він тимчасово перебував. Уже два тижні я перебуваю на Кіровоградщині. Рухаюся, як ув'язнений пардус, мої ґрати так міцні, що я не можу їх перегризти чи підпиляти. Звідки ти, поважний металург? Я отримав би достатньо терпіння від вас і вийшов би на свободу, останню людину, присутні тут, близькі мені . Я вважаю це місце» [10, с. 30-200]. На Кіровоградщині Василь Стус також знаходить свої певні захоплення та любов, але, щоправда, прямих свідчень про це ніде не знаходимо. Але Василь часто закамфлював свої невдачі «під риму» і тому окремі життєві розчарування та можна вловити хіба, що читаючи його поезію.

Василь Стус тим часом починає серйозно поетизувати. Він сам писав наступним чином : «Період після служби в армії був часом поезії. Це була доба Пастернака і беззаперечно сильного кохання до нього... Сьогодні я віддаю перевагу Гете, (Володимиру) Свідзінському, Рільке. Італійці чудові (ті, яких я знаю). Особливо. – Унгаретті, Квазімодо. Також мені подобається «товста проза» – Толстой, Хемінгуей, Стефаник, Пруст, Камю, Фолкнер... Я не вважаю себе поетом. Бачу себе людиною, яка пише вірші. Деякі з них – Думаю – мати щось у них». Ці тези, до слова, писав він у зверненні до своїх читачів згодом, у 1969 р. Крім того, В. Стус намагається займатися перекладацькою діяльністю. Оригінали його перекладів пізніше були конфісковані КДБ і втрачені.

На початку 1960 р. Василь Стус став солдатом – був призваний до лав Радянської Армії. Щоправда того ж 1960 р. його виключили з війська через

дивну причину – «високу грамотність, читання документів і бюрократичну роботу». Наприкінці 1960 р. Василя переводять у Тагіл із Полтавщини, де він почав працювати, як робоча сила. Ця робота дуже засмутила та гнітила Василя, особливо неспроможність виконувати письмову діяльність. Вже 1961 р. Василя Стуса переводять у Чебаркуль, де у вересні 1961 р. йому було вручено воєнний білет і документ про демобілізацію. Значення армії в його житті він описав так прозою : «Армія прискорила процес звільнення від «студентського схимництва»... Почувся людиною. Вірші, звичайно, майже не писалися, оскільки на плечах – погони» [11].

Усе ж спілкування з рідними та друзями були недовгим. Уже 7 грудня 1961 р. двадцятидвохлітній Василь Стус влаштувався на посаду вчителя української мови та літератури в середній школі № 23 міста Горлівки. Попри «закалку» та гарт у досягненні поставлених завдань, праця вчителя української словесності в зрусіфікованому регіоні виявилася справою не з простих. Василь Стус шукатиме шляхи порозуміння у прищепленні любові до українського слова учням із зросійщених родин, що за будь-яку ціну прагнули забути своє українське коріння. Таким чином він викликати інтерес учнів не лише до української літератури, а й до української історії, до українського слова, інколи навіть читаючи свої власні твори.

Додамо, що В. Стус змушений був часом тяжко фізично працювати – після кількох років викладання в школі Горлівки працював навіть підземним плитовим на шахті «Октябрьська» в Донецьку [12, с. 5-22]. Крім того для Стуса тоді настав час низки інших робіт: кочегаром, різноробочим, інженером технічної інформації в проектно-конструкторському бюро тощо.

Втім він не відходив і від літературної праці – паралельно був літредактором газети «Соціалістичний Донбас», аж допоки не вступив на курс «Теорія літератури» до аспірантури Інституту Тараса Шевченка в Києві. Тоді ж зайнявся виданням першої збірки віршів – але вона була вилучена з плану видавництва й згодом вийшла самвидавом. Під час навчання і служби почав писати вірші. Василь Стус чудово знав німецьку й у цей час відкрив

для себе німецьких поетів Гете і Рільке та переклав близько сотні їхніх творів. Ці переклади було згодом конфісковано і втрачено.

«Післяармійський час уже був часом поезії. Це була епоха Пастернака і – необачно велика любов до нього... Нині найбільше люблю Гете, Свідзинського, Рільке. Славні італійці (те, що знаю). Особливо – Унгаретті, Квазімодо. Ще люблю «густу» прозу – Толстого, Хемінгуея, Стефаніка, Пруста, Камю, Фолкнера...».

Вагома подія у житті Василя Стуса відбулася 1963 р. Саме тоді він, як ми визначали вище, вступив до аспірантури Інституту літератури імені Шевченка АН УРСР у Києві. Тоді ж опублікував свої деякі вибрані поезії.

Вартує тут додати, що саме на цей час припадають вагомі зміни в особистому його житті. 1965 р. Василь Стус одружився – його обраницею стала Валентина Попелюх. Наступного 1966 р. у подружжя народився син Дмитро, майбутній письменник. Тоді В. Стусу виповнилося двадцять вісім років і він вже був сформованою особистістю.

Слід відзначити, що вагома подія, яка є мабуть однією з найвідоміших у життєвій біографії Василя Стуса відбулася 4 вересня 1965 р. Тоді відбулася прем'єра фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» у кінотеатрі «Україна» у Києві. Під час прем'єри двадцятидевятилітній Василь Стус одним із перших підтримав Івана Дзюбу, який згодом взяв слово зареєструвати протест проти арештів представників інтелігенції. Парадокс, але рівно за двадцять років, у цей день, Василь Стус загине у карцері за тисячі кілометрів від рідного дому. Після цієї демонстрації його вигнали з аспірантури. Ми дещо нижче, у другому розділі розповімо глибше про цю подію, а тут зобразили цей факт аби подумати, де шукати грань початку Василя Стуса, як дисидента.

Відповідь була швидкою: уже 20 вересня 1965 р. В. Стуса виключили з аспірантури, а потім звільнили з Державного історичного архіву, де він працював [13]. За таких умов Василь Стус вимушений був знову важко працювати на будівництві, кочегаром аби прогодувати молоду сім'ю. Крім

того, то були роки інтенсивної творчої праці – він активно поетизував, робив переклади, писав критику та здійснював перші спроби писати прозу.

Слід додати, що 1965 р. Василь Стус намагався надрукувати свій перший твір «Круговерть», але видавництво «Молодь» визнало неприйнятними ідейно-художні критерії автора, його цілісну громадянську позицію. Більше того, його чергова збірка віршів «Зимові дерева» теж загубилася десь у видавництві попри схвальні редакційні відгуки молодого поета Івана Драча та літературознавця Євгена Адельгейма [14]. Через п'ять років, у 1970 р. ця книга вийшла в Бельгії, після чого В.Стус остаточно став ізгоєм тоталітарної системи. А йому було тоді лише 32 роки.

Поступово у Василя Стуса починає зароджуватися «дисидентська жилка». Хоча якщо можна так сказати, що В. Стус вже народився ніби у тілі дисидента. Напевно жоден український письменник чи поет не був таким дисидентом як В.Стус.

Треба також мати на увазі, що у 1964 р. до влади у СРСР приходить виходець з України, але росіянин Леонід Брежнєв, який як відомо починає реанімувати сталінізм. В історичній літературі ця доба слушно називається «брежнєвський застій», оскільки тоді не було анінайменших проявів демократії, плюралізму, поваги до людини. Більше того, Л. Брежнєв навіть почав згортати ті, невеликі досягнення, що втілював у життя його попередник – Микита Хрущов.

Саме у період «брежнєвського застою» відбувається своєрідна еволюція поглядів Василя Стуса – він починає активно виступати проти відновлення «культу особи», проти політики підриву національних відмінностей та самобутності, проти обмеження свободи слова. Він, до слова, був одним із 139 представників української інтелігенції, які у квітні 1968 р. підписали листа Леоніду Брежнєву з протестом проти політичних процесів в Україні та Москві.

Не варто також забувати, що у той час відбуваються вікопомні процеси у Чехословаччині. Прага намагалася вийти цілком «з-під совєцького крила» і

не бути більше країною-сателітом. Це закінчилося уведенням радянських танків до Праги і, що важливо, серйозним міжнародним резонасом. СРСР остаточно набув репутації «тюрми народів» і «імперії зла».

Таким чином варто підсумувати, що формування світогляду Василя Стуса відбувалося під впливом кількох важливих факторів. Перший і напевно головний – це фактор батьків, які у дитинстві та юності заклали у Василя такі риси як людяність, сила духу, любов до своєї землі, батьківщини. Ці риси були настільки глибокими, що їх не змогло викорінити навіть зрусіфіковане середовище Донбасу. Більше того, сам Василь Стус зумів вчити цих рис своїх близьких друзів, однокласників, однокурсників тощо. Цих рис не змогло викорінити також жорстке повсякдення служби в лавах збройних сил СРСР в умовах Уралу. Думається, що саме складні життєві обставини змогли ще більше загартувати Василя Стуса, сформувати у нього дух опозиціонера, закласти основи дисидентського світогляду. Творчий ухил В.Стуса також проявляється під впливом материнського виховання, любові до рідної землі, та водночас увиразнюється в умовах студентського, армійського середовища. Зламним до певної міри виступив на життєву арену Василя Стуса 1965 р. Тоді він вперше проявив себе як громадський діяч та рішучий опозиціонер.

РОЗДІЛ 2 ВАСИЛЬ СТУС ЯК ДИСИДЕНТ ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

Одразу постає резонне питання – відколи Василь Стус став дисидентом? У відповідь на це питання дослідники його біографії згадують передусім декілька подій. Перша з них та, про яку ми говорили трохи вище. Йдеться про 4 вересня 1965 р., тобто прем'єрний показ «Тіней забутих предків» Сергія Параджанова в кінотеатрі «Україна» в Києві, який спонтанно переріс у відверто дисидентську демонстрацію проти репресій української інтелігенції. У залі були присутніми творці цього фільму, включно з маестро .Параджановим, відомий журналіст В'ячеслав Чорновіл, а письменник Іван Дзюба виголосив в мікрофон наступну промову: «Наступила реакція 1937 року. Зараз в Україні ведуться арешти інтелігенції – письменників, поетів, художників». Після цього В.Стус і В.Чорновіл кидають до публіки заклик: «Хто проти тиранії – встаньте!» – і самі піднімаються першими.

Очевидно, що в залі було багато сексотів або симпатиків режиму, бо невдовзі там з'являється служба безпеки, і кінотеатр оточують чоловіки у цивільному, розпочинаються арешти. Цей день, вірогідно, став точкою відліку подальшої двадцятирічної епохи цензурних заборон та арештів, а для Василя Стуса – початком його активної діяльності в шістдесятницькому русі. За цей вчинок його, як уже нами відзначалося, відраховують з аспірантури, а потім як уже відзначалося і з Державного історичного архіву, де він на той час працював [15, с. 54].

На думку багатьох істориків, саме з цієї події для поета починається відлік нового часу, у протистоянні тоталітарному режимові в тому числі і за посередництва художньої творчості (вірші, переклади, проза, критика). Саме відтоді поет, фактично, не розмежовуватиме власну біографію на боротьбу за правду, а також життя приватне й літературно-художнє.

Поступово Василь Стус ставав дедалі помітнішою фігурою – він не боїться писати відкриті листи до КПРС, Спілки письменників та Верховної

Ради України, сміливо критикуючи порушення людських прав і арешти колег. Однак незабаром режим арештував і його самого, перетворивши із захисника політв'язнів на ув'язненого.

Як влучно писав син Василя Стуса Дмитро: «Не маючи найменшої надії на публікацію «Веселого цвинтаря», поет вільно експериментує з формою, зміщує й зміщує стилі, нагромаджує образи й вибухає лірикою сюрю («Марко Безсмертний», «Вертання»)». Книжка є ще й вільним експериментом із формою: традиційна строфіка «На Лисій горі...» сусідує з вільною від рим поетичною п'єсою «Ця п'єса почалася вже давно...» та цілком авангардним «В період розгорнутого будівництва...» [16, с. 100]. Продовжуючи цю тему, відзначимо, що ще після повернення з армії Василь Стус написав в одному зі своїх листів до свого товариша – Василя Захарченка: «Закінчив нову збірку, але щось ніби не те, що малося б вийти» [17, с. 88]. Більше того, Василь Стус сформував свою позицію щодо політизації мистецтва: «Років п'ять тому він проводжав мене від себе до трамваю і під соснами сказав: «Ех, Миколо. Слухаю я твої вірші, і вражають вони, але це – соціологія. Не наша це парафія. От почитав би ти Рільке, Петрарку". Він був правий» [18, с. 285–301]. Ведемо до того, що Василь Стус був проти політизації мистецтва, бо на його думку мистецтво повинно використовуватись у «ціннісних» та освітніх цілях, а також задовільняти моральні запити і принципи життя людини. Мистецтво, на його погляд, мало бути ніби над політикою.

Щодо оцінок цієї збірки, то критик С.Квіт висловився про неї так : «Вона не дає однозначного висновку, хоч і вказує прямий шлях сумнівів і боротьби – не тільки зі світом, а й із самим собою. Якщо і можна сформулювати якийсь один рецепт, він буде означати двоподіл і гармонію душі між мисленням і пориванням. Інтелектуалізм Стуса органічно мистецький, однаково віддалений від крайнощів» [19, с. 152].

Були звісно також і оціночні судження деяких працівників радянських спецслужб. Зокрема, аналітик А. Каспрук писав у звіті так : «Машинописна збірка В. Стуса “Веселий цвинтар” – це, власне, не збірка поезій, а збірка віршованих пасквілів на нашу радянську дійсність.... Радянські люди, за Стусом – це бездушні автомати, люди без голови, манекени, що механічно розігрують заданий за схемою безглуздий спектакль» [20, с. 100-222].

На сьогодні відомо п'ять збірок віршів В.Стуса. Це «Круговерть», (видана 1965 р.), «Зимові дерева» (1970 р.), «Веселий цвинтар» (1971 р.), «Час творчості / Dichtenzeit» (1972 р.) і «Палімпсести» (впродовж 1971–1977 рр.). Остання річ була опублікована 1986 р. Варто згадати також його книгу «Свіча в свічаді» видану 1977 р. за кордоном.

Ще однією досить цінною його річчю є збірка перекладів «Птах душі». Вона була написана під час перебування автора у таборі. У зошиті нараховувалося приблизно триста віршів авторами яких були відомі у всьому світі поети. Ця остання збірка поета, яка була вилучена у концтаборі. До слова, мав змогу почути вказані поезії В. Стуса його друг, який разом із ним відбував покарання у концтаборі – Василь Овсієнко. За його словами, то були просто геніальні вірші. І взагалі, більше ніхто цю збірку так і не бачив. Є невелика вірогідність того, що збірка збережена в архівах. Віднайти її якраз намагався син поета, Дмитро Стус. Він вважав, що ймовірність того, що ця збірка ще існує – це у відсотках 10–20. Йому вдалося лише дізнатися, що у ній вміщені переклади Гьоте, Р.-М. Рільке, Р. Кіплінга, та ще деякі поетичні рядки на французькій мові. Переклади були написані дуже якісною і поетичною мовою. Втім, Дмитро Стус додав – коли навіть збірка і не зникла, розкрити її широкому загалу майже неможливо.

Підводячи проміжний підсумок цього вступу, можна сказати, що твори Василя Стуса починають представляти певну небезпеку, ба навіть загрозу для радянської влади з 1965 р. Тобто стеження за Стусом з боку спецслужб лише буде зростати і, так би мовити, «йти по висхідній» по мірі його творчого зростання та появи нових досягнень.

Саме в ту пору тридцятидвохлітній Василь Стус надіслав декілька відкритих листів: до Президії Спілки письменників на захист В.Чорновола після наклепницької статті «Ким опікуються деякі гуманісти?»; до редактора журналу «Вітчизна» Л. Дмитерка з різкою критикою випадів останнього проти І. Дзюби (1969 р.); до ЦК Компартії України, КДБ і до Верховної Ради України, 1970 р., де він виступив із різною аргументацією про фатальні наслідки політики обмеження свободи слова та дозволу грубих порушень прав людини.

Такі речі не могли просто так зійти з рук Василю Стусу. 12 січня 1972 р. Василя Стуса було заарештовано і звинувачено в «антирадянській агітації і пропаганді» (ст. 62 КК УРСР). До слова, тоді відбулася ціла хвиля «різдвяних» ув'язнень українських дисидентів, яка увійшла в історію під назвою «операція «Блок» або «арештована коляда».

Звинувачення стосувалися 14 віршів і 10 правозахисних і літературних статей. Серед них була стаття про творчість П. Тичини «Феномен доби», в якій В.Стус розповідав про вплив партійної літератури на творчий доробок поета. Його також звинуватили в тому, що він у 1970 р. зібрав у самвидаві збірку своїх віршів під назвою «Веселий цвинтар», де писав про умови, в яких жив радянський народ, про соціалістичну демократію і в якій нібито «робив» наклепницькі висловлювання щодо заходів, організованих Комуністичною партією Радянського Союзу з нагоди святкування 100-річчя від дня народження засновника радянської держави» [21, с.50-704].

Головною метою обвинувачення під час другої хвилі арештів у 1972 р. було довести регулярні та інтенсивні контакти опозиційно налаштованої інтелігенції з українськими націоналістичними організаціями за кордоном. Як показала «справа Добоша», ця мета не була досягнута.

7 вересня 1972 р. В.Стус був засуджений Київським обласним судом за ст. 62 ч.1 КК УРСР до 5 років таборів суворого режиму і 3 років заслання. «Процеси 1972 і 1973 років в Україні поставили на лаву підсудних людську думку і сам процес мислення. Судили гуманізм і вияви синівської любові до

свого народу», – писав Василь Стус у своєму публіцистичному листі «Я обвинувачую» [30, с.2.]. Додамо, що Василь Стус перебував у мордовських виправно-трудових таборах (ВТК № ЖХ-385/3, Барашево Теньгушевського району Мордовії).

Звісно, що справжньою причиною арешту було прагнення радянської влади знищити свідому частину українського населення, переважно людей, які пов'язані з літературною творчістю [31].

Слід у цьому контексті додати, що ще до арешту Василя Стуса – 1971 р. українські дисиденти вперше вирішили створити легальну правозахисну організацію на зразок Ініціативної групи захисту прав людини в СРСР (заснована в Москві 1969 р.) [32, С. 39-43]. Конкретним поштовхом для цього став арешт в Одесі відомої діячки Ніни Строкатої- Караванської. Організація, до якої вступив В.Стус, мала назву «Громадський комітет захисту Ніни Строкатої».

Варто додати, що деякі дослідники розглядають творчість В. Стуса як невіддільну частину поетів – шістдесятників, творчість яких була пов'язана спільними мотивами та ідеями. Адже шістдесятники були виразниками спільної ідеї – захист рідної мови та культури, свободи творчості [33, с. 41].

Усі знають, що утворення шістдесятників утворилося в другій половині 1950-х років. До нього входило нове українське покоління митців, поетів зі свіжими поглядами та ідеями. Найвідомішими представниками були: Іван Драч, Василь Симоненко, Ліна Костенко, Євген Сверстюк, Микола Вінграновський власне Василь Стус та ін. Радянська влада звісно не сприймала їхніх позицій, і всіляко намагалася їх знищити. Більшість з них було піддано арештам, пройшли тюрми, колонії, а до них ставилися особливо жорстоко. Хоча поети-шістдесятники нічого страшного на перший погляд не зробили, і ставлення до них було подекуди гіршим аніж до найнебезпечніших злочинців, убивць.

Можна сказати, що частиною процесу проти В.Стуса стали замовні рецензії на твори поета від наукових співробітників Інституту літератури

імені Шевченка, в яких, наприклад, доктор філологічних наук Арсен Каспрук яскраво розписує «декаданс, ідейний занепад» Стуса і «оббріхування» ним радянської дійсності. Вірогідно такі випадки були непоодинокими.

У місцях тюремного ув'язнення поет виявляє сильний оптимізм навіть у важких життєвих ситуаціях. В умовах в'язниці він розвине свою перекладацьку діяльність не лише українських, а й зарубіжних авторів. Письменника свого часу майже 9 місяців утримували в слідчому ізоляторі.

Урешті Василь Стус отримав позбавлення волі строком на 5 років і 3 роки заслання у таборах Магадану та Мордовії за «антирадянську агітацію та пропаганду», а на засланні майже всі рукописи Василя Стуса знищувалися.

В ув'язненні навіть співкамерники дивувалися його колосальній ерудиції й обізнаності в різних галузях, зокрема історії, філософії, літературознавстві. Наведемо окремі цитати, які випуко передають атмосферу перебування В.Стуса в колонії. «З першого погляду Василь вразив мене своєю виснаженістю. Обличчя різке, ніби ножем з дерева різблене, щоки ніби стесані ґемблем до підборіддя, наголо обстрижений череп посилює гостроту рис», – саме так описує В. Стуса його співкамерник Михайло Хейфец. Крім того він додав: «...він був гордий і гонористий, як китайський імператор... Говорив з начальством і ментівнею тоном переможця й прокурора на майбутньому Нюрнберзькому процесі, а «краснопогонники» були для нього злочинцями, про дії яких він збирає відомості, щоб потім передати судові правдиву, хоч і небезсторонню інформацію» [34, с. 70-79].

Зрозумівши всі ті жахливі знущання з інтелігенції, що тоді відбувалися у СРСР, В. Стус уже за ґратами у 1975 р. написав матеріал «Я обвинувачую», де засуджував КДБ у безпідставній розправі над людьми лише за їхні переконання, несхожість на інших. Адже проти інтелігенції у ті часи відбувалися справжні злочини – їх вбивали, переслідували, піддавали репресіям. «Я обвинувачую КДБ, – писав В. Стус, – як організацію відверто шовіністичну й антиукраїнську, тому, що вона зробила мій народ і без'язиким і безголосим. Судові процеси 1972–1973 рр. на Україні – це суди

над людською думкою, над проявами синівської любові до свого народу».

Хоча умови ув'язнення були дуже важкими. Восени 1975 р. Василь Стус ледь не помер від виразки шлунка. Стуса часто карали ізолятором, а за весь час у таборах йому дозволили лише одне побачення. Перед госпіталізацією його відвезли до Києва на «профілактичний курс», а 10 грудня 1975 р. його прооперували в ленінградській тюремній клініці Гааз. 6 лютого 1976 р. після лікування під конвоєм він був доставлений у табір № ЖХ-385/17-а (у с. Озерне, Мордовія).

Слід додати, що Василь Стус брав участь у всіх акціях протесту політв'язнів. У листі від 1 серпня 1976 р. до Президії Верховної Ради СРСР Стус відмовився від радянського громадянства, оскільки в Радянському Союзі його права людини «грубо порушуються» [35, с. 5-23]. Це, на наш погляд, лише могло загострити ставлення до нього з боку спецслужб. До того ж час від часу вірші В.Стуса вилучали під час обшуків і завжди виникала загроза їх знищення, що для поета було одним із найважчих випробувань.

У листах до своєї дружини він намагався надсилати якомога більше своїх віршів. У Мордовії йому це ще вдалося, але пізніше це стало неможливим. У листі до ПЕН-клубу від 11 вересня 1976 р. В.Стус просив вжити заходів і використати всі повноваження організації для збереження його творів (своїх ліричних віршів, перекладів – близько 200 віршів Гете і 100 Рільке) [36].

Згодом, у серпні 1976 р. В. Стуса було етаповано до табору № 19 (Лісове, Мордовія), звідки 11 січня 1977 р. конвоєм відправлено до місця заслання в селище Матросово Тенькінського району Магаданської області. Там він працював на золотій копальні і був змушений жити в робочому гуртожитку з колишніми злочинцями, а знімати йому власну кімнату спецоргани не дозволяли.

Варто додати також, що в результаті нещасного випадку 20 серпня 1977 р. Василь Стус два місяці пролежав у лікарні на засланні, а за цей час з

кімнати в гуртожитку зникло багато його книг і рукописів. Його піддали нестерпним умовам і поводженню [37].

Траплялися також спроби провокацій. Так, в місцевій газеті від 8 липня та від 3 серпня 1978 р. вперше з'явилася наклепницька стаття під назвою «Друзі і вороги Василя Стуса», а потім були опубліковані реакції на статтю. У відповідь Василь Стус оголосив голодування, що до певної міри посприяло в отриманні дозволу на десятиденну поїздку до рідного Донецька 1978 р., де встиг востаннє побачити свого вмираючого батька. Додамо, що на той час йому виповнилося рівно сорок років.

Якщо робити проміжне узагальнення, то в період з 1973 по 1977 рр. для Василя Стуса був як і трагічним і плідним водночас. В.Стус дуже болісно і трепетно сприймав усю несправедливість по відношенню до тих хто перебував у колонії і невдовзі почав систематично чинити опір. Загалом із квітня 1973 р. по лютий 1974 р. на В.Стуса було написано близько дев'ять скарг і дві догани із заборонами на купівлю продуктів і т.п. Це ще раз демонструє що В.Стус не надломився, а навпаки опирався жорстокому насильству.

Більше того, в період з 1975 по 1977 р. Василь Стус посилює опір. На цьому етапі В.Стус оголошує систематичне голодування, відмовляється брати участь у тюремній роботі та проводить інші дії. Хоча здоров'я Василя Стуса було сильно «підкошене», він більше не збирався лягати в лікарню. Цікаво простежити яким чином В. Стуса охарактеризував оглядач Хленів за день до його звільнення 11 січня 1977 р. до лікарні: «Систематично пише скарги в різні інстанції, в яких виражає наклепницькі думки в адрес політики партії і Уряду СРСР, не скриває своєї злості і ненависті до радянської дійсності». (Додамо, що в оригіналі цей текст звучав по російськи).

Крім того, ця характеристика, на наш погляд, наглядно показує увесь тюремний шлях Василя Стуса, та його опір жорстокій дійсності. У цій характеристиці явно прослідковується також те, що Василь Стус досяг, так би мовити, високого рівня конфронтації не тільки з наглядачами, а й із

радянською владою загалом. Він не зламався як це робить часто більшість засуджених [38].

Коли термін завершився, то В. Стуса вислали у селище імені Матросова, що в Магаданській області. Із 1977 по 1979 рр. Стуса за «незадовільну» поведінку відправили до таборів Магаданської області. Василь Стус вже на той час розумів що їде в ще гірші умови ніж ті, що були. Як писав на той час сам Стус : «Отож, п'ятого березня я прибув на Колиму. Позаду залишилося 53 дні етапу, майже два місяці. Згадую камеру челябінської тюрми з натовпами тарганів по стінах; надивившись на них, я чув, як свербить усе тіло, і потім – новосибірська пересилка, перебута разом з В. Хаустовим, страшна іркутська тюрма» [39, С. 32-36].

Ми наводимо ці уривки аби краще зрозуміти особливості характеру Василя Стуса. Адже, на наш погляд, ці роки були особливими в дисидентській діяльності поета, він особливо послідовно виражав свої переконання.

Урешті у серпні 1979 р., відбувши термін покарання, Василь Стус повернувся до України, до Києва, але вимушений був працювати на ливарному заводі простим майстром. А точніше –працював формувальником у ливарному цеху та на конвеєрі взуттєвої фірми «Спорт». Грошей на життя тоді йому не вистарчало. Зазначимо також, що того ж 1979 р. він став членом міжнародного ПЕН-клубу.

Василь Стус не міг просто «існувати». Він продовжував послідовно виступати на захист репресованих членів Української Гельсінської групи (УГГ). Сам Стус вступив до УГГ у жовтні 1979 р. [40, с. 138–142].

Тут, на наш погляд, доречно ще раз навести текст з листа Василя Стуса: «У Києві я дізнався, що людей, близьких до Гельсінської групи, репресують у найкричущий спосіб. Принаймні так було на судах над Овсієнком, Горбалем, Литвином, а незабаром так само мали розібратися з Чорноволом і Розумним. Я не хотів такого Києва. Побачивши, що Група залишилася без керма, я приєднався до неї, бо інакше не міг... Коли забирають життя, мені не потрібні були жалюгідні крихти. Психологічно я розумів, що тюремні ворота для мене

вже відчинилися і щодня вони зачиняються за мною – і зачиняються надовго. Але що я мав робити? Українці не мали змоги покинути країну, та й не особливо хотілося виїжджати за ці кордони, бо хто тоді, тут, у Великій Україні, стане голосом обурення і протесту? Це була моя доля, і ти не обираєш свою долю. Ви приймаєте це, якою б не була ця доля. А коли ти цього не приймаєш, воно бере тебе силою... Але я не мав наміру схилити голову, що б там не було. За мною була Україна, мій гноблений народ, честь якого я мусив боронити або загинути». («З таборного зошита», 1983 р.).

На наш погляд, цей лист дуже точно і промовисто передає саму ментальність Василя Стуса – ментальність непохитного борця за правду, буремного патріота України, людини яку надзвичайно складно зламати.

1979 р. поета відпустили, проте й сам він розумів, що свобода триватиме не довго. За ним постійно стежили, про роботу за своїм фахом годі було й мріяти. Погляди Василя Стуса після звільнення з колонії не змінилися. Згодом поет написав заяву про відмову від радянського громадянства, пояснюючи, що обстоювання демократичних цінностей несумісне з радянською системою. Це було дуже сміливо і вже тоді ніби провокувало наступні його поневірвання.

І вже наступного, 1980 р. Василя Стуса знову заарештовують, посилаючись на його листи, виступи, вступ до Гельсінської групи тощо. Це трапилося 14 травня 1980 р., буквально напередодні Олімпійських ігор в Москві. Василь Стус отримав 10 років позбавлення волі за «антирадянську діяльність» [41, с. 2]. Як відомо, під час цього процесу в 1980 р. В.Стуса захищав одіозний, але тоді ще молодий двадцятишестирічний Віктор Медведчук, який згодом стане впливовим в українській політиці [3, с. 317]. Варто додати, що на другому судовому процесі проти Василя Стуса захищати його призначила держава.

Якою ж насправді є роль одіозного В. Медведчука в смерті Стуса? Відомо, що після того, як Стус зустрівся із призначеним адвокатом, він намагався відмовитися від нього й захищатися самотійно. Але йому не

дозволили – як пізніше не дозволили сказати останнє слово. Напевно вже тоді Василь Стус відчув нещирість та дволичність цієї людини.

Можна констатувати, що Віктор Медведчук під час суду не просто не виконував своєї функції – захисту обвинувачуваного, він ще й сам визнав провину Василя Стуса у висунутих звинуваченнях, що взагалі протирічить концепції адвокатського захисту. Він визнав, що всі «злочини», нібито вчинені його підзахисним, «заслугують на покарання».

Цікаво, що на судовому засіданні В.Стуса навіть не дали змогу сказати останнє слово, а сам він все одно не визнав своєї вини. Наведемо такий уривок: «Палачі! Ви мені не дали навіть останнього слова» – викрикнув поет, коли його виводили із суду. Засудили його на максимальний термін покарання: десять років таборів і п'ять років заслання. Після проголошення вироку, він зустрівся зі своєю дружиною і сказав, що напевно не повернеться додому живим. На той час він вже був важкохворим, нещодавно переніс важку операцію на шлунок.

Додамо, що звинувачення цього разу ґрунтувалися на його листах до відомих правозахисників і громадських діячів: Андрія Сахарова, Левка Лук'яненка, Петра Григоренка та до інших друзів у Києві, на зверненні до прокуратури на захист Миколи Горбала, усних заявах та власних віршах [42, с. 52-83].

Урешті 2 жовтня 1980 р. Київський обласний суд засудив Василя Стуса за ч. 2 ст. 62 КК УРСР, визнавши його особливо небезпечним рецидивістом і засудивши до 10 років таборів особливого режиму та 5 років заслання.

У заключній промові від захисту адвокат Віктор Медведчук заявив, що всі злочини В.Стуса заслуговують на покарання; однак він також повідомив суду, що підсудний виконав свою денну норму на заводі, де він працював у той час, незважаючи на серйозні проблеми зі шлунком. Клопотання В.Стуса про призначення іншого державного захисника суд відхилив [43, с. 152].

Цікаво, що згодом, – у 2018 р. в інтерв'ю The Independent Dissident літератор-дисидент Євген Сверстюк згадував: «Коли Стус зустрівся з

призначеним адвокатом, він одразу відчув, що Медведчук – людина комсомольсько-агресивного типу, що він його не захищає, не хоче його розуміти і, по суті, не цікавився його справою» [44].

Разом із тим, сам В.Медведчук стверджував, що не міг діяти інакше: «Стус засуджував радянську владу, не вважав її легітимною. Кожен сам вирішує свою долю. Стус зізнався, що агітував проти радянської влади. Його визнали винним за тодішніми законами. Коли змінилося законодавство, справу закрили. На жаль, він помер» [45, с.30-50].

Справді, його слова стали пророчими. У концтаборі його всілякими способами намагалися знищити, і морально, і фізично. В. Стус зробив свій вибір, громадські справи стали важливішими, чим особисті і наукові. Незважаючи на нестерпні умови, поет ув'язненим не переставав писати поезію. Але все написане в нього безперестанку вилучали, відбирали навіть листи до сім'ї, якщо там були вірші [46, с. 20-130].

Як реакція на другий арешт Василя Стуса відомий російський правозахисник Андрій Сахаров звернувся з листом-протестом на захист В.Стуса до учасників Мадридської конференції з перегляду Гельсінських угод. До слова, В.Стус потрапив до одного з пермських виправно-трудових таборів (№ ВС-389/36-1 у селі Кутчино Чусового району Пермської області). Умови були надзвичайно суворі, адміністрація застосовувала всі засоби гноблення; В.Стуса не пускали на побачення, він дуже хворів [47, с. 30-38].

Треба сказати, що на той час війна в Афганістані була в самому розпалі. Це співпало з початком гонінь на дисидентів по усьому СРСР. Андрій Дмитрович Сахаров писав : «Я закликаю колег Василя Стуса – поетів і письменників у всьому світі, своїх колег – вчених, «Міжнародну амністію», всіх, кому близька людська гідність і справедливість, виступити на захист Стуса... Вирок Стусу має бути відмінений» [48].

Варто додати, що на початку 1983 р. Василь Стус 18 днів тримав голодування, рік провів у ШІЗО. Попри все він все-таки встиг писати і працювати над перекладами. Приблизно 250 поезій, написаних вільним

віршем, і 250 перекладів повинні були скласти книгу, яку він планував назвати «Птах душі». Проте все, що він написав, було швидко конфісковано. Доля цих текстів залишається невідомою. Згідно з офіційною відповіддю на офіційний запит його родичів, вони були знищені під час закриття табору. Про поезію В.Стуса ми помітимо певну інформацію дещо нижче.

1983 р. В.Стусу вдалося передати світу текст свого загальновідомого «З таборового зошита». Після публікації цього твору на Заході, а особливо після висунення Генріхом Беллем Стуса на Нобелівську премію з літератури 1985 р., тиск на В.Стуса ще більше посилювався. Додамо, що на здобуття Нобелівської премії з літератури його висунув Міжнародний комітет науковців, письменників і поетів висунув, але він помер до того, як ця номінація була матеріалізована [49, с. 69]. За політичні переконання Василя Стуса його твори були заборонені радянським режимом, і він пробув у в'язниці до кінця свого життя – в тодішньому радянському трудовому таборі для політичних в'язнів.

Про смерть Василя Стуса із одного боку написано багато, а з іншого чимало залишилося упуцень та лакун. Справа в тім, що 28 серпня 1985 р. Василя Стуса знову кинули в ізолятор, де він оголосив голодування на знак протесту «до кінця». Це було останнє голодування видатного поета. Василь Стус помер після оголошення голодування 4 вересня 1985 р. в радянському виправно-трудова таборі для політичних в'язнів «Пермь-36» поблизу села Кучино Пермської області Російської Федерації. Його туди перевели ще в листопаді 1980 р. Є інформація, що 30-31 серпня 1985 р. за наклепом наглядача, поета було кинуто до карцера аж на 15 днів. Там, через «сухе голодування» В. Стус і помер в ніч з 3 на 4 вересня 1985 р. як було сказано нами вище.

Слід додати, що в таборі Кучино з 56 в'язнів, які там утримувалися з 1980 по 1987 р., загинуло вісім, у тому числі четверо членів Української Гельсінської групи. У серпні 1990 р. Верховний суд Радянського Союзу скасував вирок Стусу, а справу закрит за відсутністю доказів [50, с. 155].

Офіційна причина смерті Василя Стуса – вада серця, але табором ходили різні чутки. Політв'язні, які відбували покарання разом з ним, не вірили у правдивість цих слів. Сучасні дослідники, звівши всі факти, доходять до думки, що поета таки вбили. Вбивство вірогідно відбулося наглядачами за допомогою тюремних нар. До відбою їх прикріплюють до стіни гаком, а вже ввечері наглядач опускає дошку на табурет, прикручений до підлоги. Ймовірно того дня все відбувалося не за правилами. Наглядач скоріше всього не попередив про те, що опускає. У крайній камері сидів російський шовініст Ромашов. Пізніше він розповідав, що тієї ночі почув, як Василь закричав: «Убили гади!». Є також свідчення про те, що В.Стус міг померти від удару по голові карцерними нарами, але офіційною причиною смерті оголосили серцеву недостатність.

Зауважимо також, що його рідним повідомили, що він помер від «вади серця». Хоча тривалий час про смерть Василя Стуса не знали ані сім'я ані друзі. Поета було поховано спершу на табірному кладовищі в селі Борисово Чусовського району [51, с. 78-79].

Привезти тіло в Україну вдалося близьким Василя Стуса тільки через чотири роки, у 1989 р. Згодом ціною великих зусиль В.Стуса вдалося перепоховали разом з дисидентами Олексою Тихим і Юрієм Литвином на Байковому кладовищі в Києві. Тоді на процесію, яка проводжала політичних в'язнів у останню путь, вийшли, за оцінкою сина Дмитра Стуса, «десятки тисяч людей, які чекали на морозі кілька годин», аби побачити дисидентів і віддати їм останню шану. Демонстрація набувала політичного характеру, була спонтанним, але масовим актом непокори радянській системі – над протестувальниками майоріли жовто-блакитні й навіть червоно-чорні стяги [52, с. 152]. До слова, дружина В. Стуса пережила чоловіка майже на 37 років і померла в березні 2022 р. на 84-му році життя під час повномасштабного вторгнення росії, яка забрала життя її чоловіка

Хочеться також сказати про реакцію критиків та фахівців творчість Василя Стуса у час 1970-х – 1980-х рр. Це був час коли есеїстично

виражаючись, «жорна радянських репресій почали набирати оберти». Тоді відбулася перша хвиля арештів по усьому СРСР. Треба мати на увазі, що саме з того моменту, В.Стус вже починає свій дисидентський шлях, протестуючи шляхом написання літературних творів. Окрема мова про збірку «Веселий цвинтар», яка видаватись не буде офіційно, але через самвидав В.Стус видасть її для близьких друзів. Ми про неї вже вели мову трохи вище. Для прикладу, у 1970 р. Стус особисто надрукував 12 примірників, які в основному він віддав своїм найближчим родичам та друзям. У цій збірці, В.Стус в загальному намагався відобразити своє ставлення до радянської дійсності а відтак ставлення до радянської влади [19, с. 50-152].

Проте, «заклав фундамент» літературознавчій рецепції Андрій Малишко, який написав передмову до збірки віршів «Круговерть». Передмова була написана набагато раніше 90-х років, ще за життя поета, приблизно в 60-х роках ХХ ст. Вона була розміщена в «Літературній газеті»: «Здається, що творчість 21-річного учителя з Вінниччини Василя Стуса має хороші поетичні зерна ...зокрема, своєрідність підходу до явищ життя і вміння узагальнювати ліричні роздуми (а не говорити про них загально). Думка і художній образ часто живуть у нього органічно, воєдино злиті, форма вірша чітка і виразна. Добре знання мови визначає загальну культуру цього молодого здібного літератора» [17, с. 88].

Пізніше й Іван Драч відзначив високий мистецький талант ранніх віршів В. Стуса. Саме він першим помітив у них відголос поезій Миколи Бажана. Варто зазначити, що у віршах спостерігався лише певний відголос , не було повного наслідування художнього стилю.«Накликання дощу» примушує згадати ранню музику М. Бажана, як і вірші «Молодий Гьоте» та «Поприсідали верби у воді», та це лише удар бажанівського камертону, поезії мають абсолютне самостійне значення, вони теж належать до кращих в рукопису» [33, с. 41].

Це відзначав не лише Іван Дзюба, а й Є. Адельгейм у своїй рецензії на

збірку «Зимові дерева». Також, критик зауважує й те, що в поезії наявна «горда «байронівська» самотність». Попри схвальну рецензію Є. Адельгейма, збірку все одно зняли з друку, пояснивши це поетовою «неблагонадійністю».

Поряд зі схвальними відгуками про ранню творчість поета, були й такі дослідники, які вважали, що В. Стус занадто ускладнює форму поезій, що вони заважкі для читання. До таких належав М. Нагнибіда. Навіть попри те, що ранні збірки отримали схвальні відгуки літературних критиків, все одно тодішня влада зняла їх з видавництва.

Однак критики перших збірок Василя Стуса, незалежно один від одного, вказували на поетову оригінальність, високий мистецький талант, виробленість оригінального власного стилю. Зазначили вони й те, що рання лірика тяжіє до творчості М. Бажана та Максима Рильського. Це не є поганим, адже молодий В. Стус ще шукав себе, тому звертався до творчості талановитих попередників [21, с.100–150].

Пізніша творчість поета ставала ще майстернішою, досконалішою. Ю. Шевельов у своїй передмові до збірки «Палімпсести» відзначав вплив на В.Стуса не лише українських, а й зарубіжних поетів. Серед українських: Тараса Шевченка, Івана Драча, Євгена Сверстюка, Павла Тичини, Ліни Костенко. Із зарубіжних – Р.М.Рільке, М. Лермонтов. Літературознавець засвідчував, що «літературні впливи в Стуса були, але вони не визначали його творчості. Шевченків був не вплив, – було ототожнення. Але тут зразу підкреслимо: тотожність вдачі, віри, стійкості, світобачення, але не тотожність поетичної структури».

В. Стус, не зважаючи на велику кількість впливів, був ні від кого не залежний, залишаючись вірним власній поетичній традиції. Для підтвердження цих слів, можна також згадати Г. Дворка, який писав, що В. Стус – «...людина абсолютно незалежна. Це не та людина, на яку можна впливати якось».

Після видання названих передмов до перших збірок В. Стуса, в Україні почалося масове захоплення творчістю Стуса. Якщо до цього часу найбільш

були відомим лише передмови до збірок, то тепер стало з'являтися більше статей.

У 1981 р. вийшла розвідка Михайла Хейфеца «В українській поезії тепер більшого нема». Дослідник не був українцем, навіть не розумів української мови. Під час перебування у таборі суворого режиму доля звела його, за його словами з « найкращими людьми тодішньої України». Серед тих, хто сильно вплинув на М. Хейфеца, був Василь Стус. Там він почав потрохи розуміти українську мову [42, С. 52-83].

І, напевно, ненавмисне М. Хейфец у книжці «Українські силуети», яка вийшла 1981 р., розповідав про низку людей, з котрими познайомився в концтаборі. Серед них – Микола Руденко, Василь Овсієнко, В'ячеслав Чорновіл. Перший розділ присвячено саме В. Стусові. На мою думку, не просто з вдячності за дружбу в таборі, а, насамперед, як визнання долі поета в українській культурі ХХ ст. М. Хейфец набагато краще, ніж багато інших українців, зрозумів істинну сутність, індивідуальність Василя Стуса не тільки як поета, а й як взірця для наслідування.

У 1983 р. вийшла стаття Богдана Рубчака «Перемога над прірвою. Про поезію Василя Стуса». Автор статті підмітив те, що художні засоби В. Стуса є близькими до віршів російського поета Б. Пастернака. У статті автор стверджує, «навіть поверховий погляд на плесо Стусової творчості, яка нам приступна, відразу відкриє впливи і напливи різних поетів» [47, С. 30-38].

Також, аналізуючи поезію В. Стуса, Б. Рубчак одним із перших помітив у текстах діалоги з такими відомими письменниками як Т. Шевченко та Р. – М. Рільке. Поезія Василя Стуса, на його думку, дещо тяжіла до творчості Миколи Бажана, Максима Рильського, Євгена Плужника, Павла Тичини. Проте науковець правильно підмітив, що впливи цих письменників обдумувались та переосмислювались.

У 1985 р. за кордоном вийшла праця Л. Волинської під назвою «Прощай, Україно, моя Україно, чужа Україно, навіки прощай. На смерть Василя Стуса», яка розширила список тих, хто впливав на Василя Стуса. До

вже названих письменників додалися прізвища Лесі Українки, Олега Ольжича, Леоніда Кисельова.

У 1987 р. вийшла стаття Л. Рудницького «Василь Стус і німецькомовна література. Відношення поета до Гете і Рільке». Вихід цієї статті дав початок думці, пізнішим дослідженням про близькість поета з німецькомовними авторами. Л. Рудницький уміло вказав на схожість думок цих авторів. Це порівняння безсумнівно є дуже вагомим, адже Й.В. Гьоте і Р.-М. Рільке були геніальними авторами свого часу, їхні поезії всесвітньовідомі і шановані читачами. І вкотре, як і інші дослідники, Л. Рудницький подає тезу про самотність, індивідуальність Стусової думки: «Стус – український поет, але його поезія глибоко людська й універсальна і саме тим вона перегукується з творчістю цих великих німецьких поетів, котрих він цинив і любив» [15, с. 54]. Також критик згадує у своїй статті про переклади Василя Стуса з Й.В. Гете і Р.-М. Рільке, в яких поет зумів показати глибинний мистецький талант.

У 1990 р. з'явилася стаття відомого критика та вченого М.Жулинського під назвою «Василь Стус». Йшлося в ній про речі дещо відмінні від тих, які досліджували його попередники. М. Жулинський підмітив в поезіях Василя здатність до самопожертви заради свого народу, пізніше автор провів аналогію з поглядами Т. Шевченка та М.Чернишевського. Дійсно, доля В. Стуса дуже схожа з долею Т.Шевченка, їхні погляди, жертвність вражають. Мало таких українців було в нашій країні колись, і ,напевно, тепер.

Написана ним збірка «Час творчості» ще у період заслання була більш збережена, але Василь Стус не зупинявся і почав роботу над новою збіркою «Палімпсети», яка по праву нині вважається вершиною творчості Стуса : «вечорами ж, увімкнувши улюблених Шопена, Моцарта, Бетговена, Баха чи Перголезі, довершував працю свого життя – збірку «Палімпсести» [4].

Таким чином, можна сказати, що переломним моментом діяльності (і не лише дисидентської!) став вікопомний виступ Василя Стуса 4 вересня

1965 р. під час прем'єрного показу «Тіней забутих предків» Сергія Параджанова в кінотеатрі «Україна» в Києві. Він спонтанно переріс у відверто дисидентську демонстрацію проти репресій української інтелігенції. На перших позиціях там завжди був Василь Стус у якого активно формувалася дисидентська жилка. Починаючи з першого свого арешту, 1972 р. («різдвяні» арешти) Василь Стус практично не бував вдома, а весь час у колоніях, тюрмах, засланнях. Особливістю цього дисидента було те, що він був дуже сильною фігурою, можна навіть сказати одержимою своєю ідеєю національної боротьби, відстоювання української мови тощо.

РОЗДІЛ 3 ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ВАСИЛЯ СТУСА

Вшанування пам'яті Василя Стуса – це традиція, яка об'єднує українців різного покоління. Поет відзначився не лише своєю літературною, а й громадською діяльністю, що стало прикладом для наслідування для активістів сьогодення. Ми майже три десятиліття вшановуємо пам'ять Василя Стуса – у січневі дні з нагоди дня народження, а на початку вересня – у річницю трагічної загибелі. Це стало вже доброю традицією.

Тепер ім'я В.Стуса міцно увійшло в нашу історію як важливий чинник національного пробудження й самоусвідомлення, стало символом духовної незламності й свободи. На часі – глибоке пізнання власне поетичного доробку цього самобутнього митця, і не лише в українському літературному контексті, а й у загальноєвропейському.

Можна сказати, що Василь Стус – наша національна гордість. Твори цього майстра слова, його переклади, листи з неволі, літературознавче дослідження про Павла Тичину «Феномен доби», а також спогади про цю виняткову творчу особистість його сучасників, політв'язнів, правозахисників, – усі ці видання, газетні і журнальні публікації постійно привертають увагу читачів, і що показово – молодих людей.

Тому не слід дивуватися, що світлій пам'яті українського поета Василя Стуса як одного із найактивніших представників українського культурного руху шістдесятників присвячують тематичні виставки різні українські бібліотеки. Звісно, що тут «на слуху» передусім вінницькі бібліотеки адже саме на Вінничині прожив декілька років свого дитинства і своєї юності Василь Стус. Увага до Гайсинської централізованої бібліотечної системи, де присвятили низку бібліотечних виставок та переглядів літератури про В. Стуса. На виставках Вінничини були представлені твори Василя Стуса, література про життя і творчість поета, статті з періодичних видань зі спогадами та роздумами українських істориків про великого митця. Вони

також дають можливість дізнатися нові факти про письменника, відкрити його для себе не лише, як письменника, але як Людину.

У бібліотеках і Вінничини і Донечини (де провів тривалі роки Василь Стус) також були оформлені виставки та перегляди – «Василь Стус: із забуття в безсмертя» (бібліотека – філія с. Карбівка), «Я – щасливий всупереч всім нещастям і всій біді» (бібліотека – філія с. Мелешків), «Ярій душе, ярій, а не ридай» (бібліотека – філія с. Жерденівка), «Нескорений Василь Стус» (бібліотека-філія с. Кисляк), «В.Стус – постать, що єднає Україну» (бібліотека – філія с. Крутогорб), «І в смерті з рідним краєм поріднюсь» (бібліотека – філія с. Лад.Хутори), виставка – пам'ять «Між нас тобі поете жити» (бібліотека – філія с. Степашки), «Василь Стус – летюча зірка української літератури» (бібліотека – філія с. Харпачка), «Народе мій, до тебе я ще верну» (бібліотека – філія с. Чечелівка), «Василь Стус – життя, як творчість» (бібліотека – філія с. Зятківці), «Сурмлять прощання дальні журавлі» (бібліотека-філія с. Куна). Наважимося на припущення, що такі виставки постійно організовуються не лише на Вінничині, а повсюдно по Україні.

Тим самим, користувачі бібліотек змогли переконатись в тому, що Василь Стус – геніальний поет, який не лише прожив яскраве, героїчне життя, а й зумів піднести людину до рівня її долі та покликання у слові.

Звідси підвищений інтерес до його віршів, які дуже випукло характеризують добу, в якій йому судилося жити. Можна сказати, що поет залишався собі вірним до кінця! У чомусь Василь Стус був неземною людиною, бо він творив свій внутрішній світ і не боявся бути собою. Може це пафосно буде звучати, але він жив і загинув, аби український народ мав свободу, незалежність, право на рідну мову, історичну пам'ять, самобутню культуру тощо. До певної міри, Стус – це гордість, постава і слава нашого народу. На прикладі життя і діяльності таких людей, як Василь Стус, будуть виховуватися прийдешні покоління.

19 листопада 1989 р. останки Василя Стуса, Олексі Тихого та Юрія Литвина було повернуто до Києва та перепоховано на Байковому кладовищі у церемонії, в якій як вважається, взяли участь понад 30 тисяч осіб [10, с. 431]. У 1993 р. Стус був посмертно удостоєний Державної премії з літератури імені Тараса Шевченка (через 12 років по смерті), а також орденом Ярослава Мудрого. Поет також був посмертно прийнятий до Спілки письменників України [13, с. 5–22].

У січні 1989 р. у Львові відбулося вручення перших недержавних премій імені Василя Стуса за «талант і мужність». Варто додати, що ця премія була заснована Українською асоціацією незалежної творчої інтелігенції і вручається щороку в день народження поета у Львові. Лауреатами ставали Іван Світличний, Надія Світлична, Михайлина Коцюбинська та ін. 1990 р. ще за Союзу Василь Стус був посмертно реабілітований.

Літературознавиця Віра Агєєва пише про Стуса, що він дуже рано зрозумів своє покликання: «У листах до рідних стверджував, що не нарікає, бо свідомий свого вибору. Хтось має захищати свою землю, "комусь же треба підставляти свої плечі. Ось я й підставив свої І мушу триматися". А відтак знав, що матиме право "в смерті з рідним краєм поріднитись».

Частина творів В.Стуса вийшла звісно друком вже після його смерті, зокрема дивом врятовані вірші, які він надсилав на волю у листах до дружини або які, ризикуючи собою й ховаючи на тілі виносили відвідувачі інших в'язнів. Кілька сотень віршів Василя Стуса, вилучених таборовими наглядачами, в тому числі вірші з його останньої збірки «Птах душі», втрачені вірогідно назавжди.[22.]

Культова українська письменниця Оксана Забужко писала свого часу, що фізичне знищення письменника, а також намагання приректи його на забуття як творця, мислителя й літератора навпаки лише збагатило пам'ять про нього. О.Забужко цькування В.Стуса називає «злочином проти духа, який не має терміну давности»: «У спогадах Стусового товариша по

ув'язненню, російського письменника Леоніда Бородіна я вчитала приголомшливі Стусові слова, сказані в табірній розмові:»Всяка, чесно додумана до кінця думка про життя здатна завдати болю»: фраза, що з неї одної, як із насінини, могло б вирости ціле дерево нової, такої потрібної нам нині, філософії чутливості: як усі великі поети, Стус умів не тільки шаманити словесними виверженнями, а й рефлексувати над словом із зіркістю мислителя, і те, що людству лишилися по ньому лиш обрізки вцілілого з кагебістської заглади, назавжди належатиме до тих «злочинів проти духа», які не мають терміну давности» [23].

Літературознавець Яків Мельник у 1990-х рр. також відзначав подібність лірики Василя Стуса до інших поетів-шістдесятників. А саме – до Василя Симоненка, Миколи Вінграновського та Івана Драча. 1992 р. у Мельбурні була видана збірка наукових текстів про В. Стуса, де були представлені наукові праці М. Павлишина, Т. Гундорової та ін. М. Павлишин намагався «створювати протигагу популярному обезціненню» поета. На його думку, серед ранніх поезій В. Стуса зустрічається навіть «пародіювання» поезій Т. Шевченка.

1993 р. світ побачила наукова праця Євгена Сверстюка «Василь Стус – летюча зірка української літератури». Автор умовно розділив життя В. Стуса на три етапи: дотюремний, тюремний і прощальний. Є. Сверстюк помітив продовження традиції української літератури «оплачувати слово життям», у якій Стусу передували Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Грабовський, Л. Українка та інші [24].

Слід додати, що за життя Василя Стуса його твори не були відомими широкому загалу, а пошвавлення цікавості до його постаті розпочалося з 90-х років ХХ ст. Серед дослідників життєвого і творчого шляху В. Стуса виділимо: Остапа Тарнавського («Знайомство з поетом Василем Стусом»), Євгена Сверстюка («Василь Стус – летюча зірка української літератури»), Сергія Солдатова («Пам'яті Василя Стуса»), Михайла Хейфеца («В українській поезії тепер більшого нема...»), Богдана Рубчака («Перемога над

прірвою»). Ці автори звернули увагу на багатство мови його творів. На сьогодні також укладено «Словник поетичної мови Василя Стуса» (автор – Л. Оліфіренко), у якому подано «лексичне значення тих слів, що можуть викликати сумнів щодо їхнього розуміння, але які зумовлюють неординарну атмосферу світосприйняття, впливають на стиль поетичного мислення, набуваючи значення поетизмів – слів особливого естетичного змісту, що витворюють специфічне враження, породжують стан духовного піднесення» [25].

1994 року була захищена перша дисертація про Василя Стуса під назвою «Поетична спадщина Василя Стуса. Проблеми генезису і текстології». Її автором був Юрій Бедрик. Цього ж року вийшли друком й дві книги першого тому повного зібрання творів Василя Стуса, що стало визначного подією в літературознавстві того періоду. І знову пожвавилася зацікавленість художнім доробком автора. Перші три томи видання починаються вступними статтями – «Поет» М. Коцюбинської (1 том), «Час поезії» Д. Стуса (2 том) і «Палімпсести» Василя Стуса: творча історія та проблема тексту» Д. Стуса (3 том). У 1994 – 1998 рр. вийшло друком семитомне зібрання творів Василя Стуса, підготовлене сином поета Дмитром Стусом та Михайлиною Коцюбинською. 2004 р. була написана дисертація Ганни Віват на тему «Поетика символічного образу в творчості Василя Стуса». У праці дослідниці вдалося проаналізувати чисельність символів авторського розуміння світу.

26 листопада 2005 р. цілком закономірно президент України Віктор Ющенко посмертно присвоїв Василю Стусу найвище державне звання – Герой України [29. С. 2].

2006 р. активісти міста Києва з святошинського «Зеленого світу» та Української народної партії вийшли у світ з пропозицією облаштувати сквер імені Василя Стуса поряд на ділянці, де був будинок у якому проживав поет із своєю сім'єю до 1972 р. На зелену зону вже наступали багатоповерхівки. Цей шмат землі з столітніми дубами та соснами був хоч

невеликим та все ж зеленим «уривком» у вкрай загазованому місці. Влада вісілому не заперечувала і весною 2007 р. небайдужі громадяни разом з учнями двох шкіл провели толоку. Але іронія була в тому, що невдовзі виявилось, що ця ділянка продана під забудову. Активісти захищали дерева, щоб не можна було їх спиляти, але в ніч на 10 березня 2009 р. дерева були таки спилянні. Почались закономірні громадські протести. На землю був згодом накладений арешт. Київрада невдовзі стала на бік громадськості, ухваливши рішення про присвоєння скверу ім'я Василя Стуса. Були довгі суди. В результаті, після мирної угоди між міськрадою і забудовниками, сім'ї Василя Стуса та громадськості було запропоновано нове місце, навпроти, через дорогу. Сім'я врешті погодилася. І саме там на цьому новому місці у травні 2007 р. відкрили таки пам'ятний знак і насипали курган пам'яті Василя Стуса. Додамо, що на заході була присутня дружина Василя Стуса, а також, що показово, прийшло багато школярів. Вони представляли більш, ніж десяток святошинських шкіл. Учні декламували вірші поета, а також пісні на слова Василя Стуса виконали барди. Із того часу щороку у День смерті Василя Стуса там збираються його шанувальники. До слова, у Вінниці, на малій батьківщині поета, щороку в січні українська спільнота, вшановує його пам'ять.

У січні 2008 р. В. Стусу виповнилося б 70 років. Як реакція на це 22 березня 2007 р. Верховна Рада України прийняла спеціальну постанову щодо відзначення цієї дати. 30 січня 2008 р. тогочасний президент України Віктор Ющенко, який проводив практику державного визнання великих українців, борців за свободу, жертв тоталітаризму, політв'язнів та репресованих підписав спеціальний Указ про вшанування пам'яті Василя Стуса з нагоди його ювілею. Було здійснено 12-томне видання його творів [28].

Згодом було надруковано бібліографічний покажчик «Постать Василя Стуса над плином часу». Тим самим Вінницька ОУНБ ім. К.А. Тімірязєва склала і свою шану видатному земляку. Назвою покажчика послуговувала

назва публікації Є. Сверстюка «Постать Стуса над плином часу» оскільки, на думку упорядників, вона найбільш влучно висвітлює тему.

Більше того, 8 січня 2008 р. Національний банк України випустив пам'ятну монету, присвячену Василю Стусу, а 25 січня того самого року Укрпошта випустила марку його пам'яті. У грудні 2008 р. група нинішніх і колишніх студентів Донецького національного університету надіслала звернення до тогочасного міністра освіти України Івана Вакарчука з проханням присвоїти університету ім'я одного з його випускників – Василя Стуса. Міністр урешті підтримав цю ініціативу та звернувся до ректора університету з проханням обговорити це питання серед співробітників та на вченій раді вузу. Урешті 17 лютого 2009 р. 62 із 63 членів вченої ради університету проголосували проти перейменування університету імені Василя Стуса чи Володимира Дегтярьова (61 проголосував проти), 63 проголосували за незміну назви інституту. 13 лютого 2009 р. так само проголосували представники студентів університету. Донецький національний університет, переведений до Вінниці через війну на Донбасі, зрештою був перейменований на честь В.Стуса 10 червня 2016 року. Нова назва була схвалена 75 голосами зі 105 вченої ради університету.

Варто також додати, що після захоплення проросійськими бойовиками під час війни на Донбасі з будівлі університету в Донецьку у 2015 р. зняли пам'ятну дошку Стусу [26]. У Донецьку на вході до будівлі філологічного факультету Донецького національного університету демонтували барельєф Василю Стусу. Рішення про демонтаж барельєфа раніше ухвалила так звана «Народна рада» самопроголошеної «ДНР». Його планували замінити бюстом відомого радянського розвідника Миколи Кузнєцова [28].

Варта уваги стаття В. Просалової «Рецепція В. Стуса: пострадянська і діаспорна інтерпретації» 2008 р., в якій дослідниця склала список авторів, критиком творів яких поставав саме В.Стус. Це, Й. В. Гете, І. Величковський, Р.-М. Рільке, І. Світличний, Т. Шевченко, М. Костомаров, В. Свідзинський, М. Рильський, М. Бажан, О.Довженко, В. Симоненко, В. Голобородько,

Г.Сковорода, І. Світличний, Б. Пастернак, В. Стефаник та ін.

Ціла епопея відбувалася навколо книги Вахтанга Кіпіані «Справа Василя Стуса». Річ у тім, що у жовтні 2020 р. український суд заборонив розповсюдження відомої книги цього автора за скаргою Віктора Медведчука. Більше того, В.Медведчук був призначений судом адвокатом Стуса. У березні 2021 р. Апеляційний суд Києва скасував рішення суду першої інстанції про заборону видання [27] та майже повністю задовольнив скаргу видавництва Vivat та автора книги Вахтанга Кіпіані. Також невдовзі було знято заборону суду першої інстанції на розповсюдження книги та використання імені В.Медведчука. Видавництво повідомило про готовність надрукувати нове видання книги. В.Медведчука оштрафували на 140 тис. грн як компенсацію витрат видавництва на ведення справи. Цікаво, що Медведчук не оскаржив це рішення суду у встановлений строк, тому воно вважається остаточним і набрало законної сили.

Однозначно, що В. Стус користується високою повагою серед інтелектуалів України. На честь Василя Стуса названо десятки вулиць по всій Україні, а станцію київського метро «Площа Льва Толстого» було перейменовано на честь В.Стуса згідно опитування, проведеного під час російського вторгнення в Україну 2022 р.

Починаючи з проголошення акту про національну державність України на честь Василя Стуса перейменовувалися численні вулиці. Так, 23 грудня 2020 р. відкрита меморіальна дошка Василю Стусу на фасаді Національної академії наук України на вулиці Михайла Грушевського, 4 в Києві. Ще раніше, 1993 р. в Тернополі, на вул. Василя Стуса, встановлено пам'ятний знак і пам'ятник. Бюст В.Стусу було встановлено також на вулиці його імені в Калуші. 23 вересня 2002 р. відбулася урочиста церемонія відкриття пам'ятника Василю Стусу у Вінниці [22].

31 січня 2007 р. на повороті до рідного села Василя Стуса – Рахнівки Гайсинського району також встановлено пам'ятний знак із барельєфом. 4 вересня 2016 р., на території навчально-виховного комплексу імені В. Стуса,

що на вулиці Повстанській, 14 у Львові, відкрито пам'ятник Василю Стусу. Більше того, 14 липня 2021 р. відкрили пам'ятник В.Стусу у Краматорську. Також 1 вересня 2021 р. було відкрито монумент на подвір'ї Краматорського економіко-гуманітарного ліцею № 8, який носить ім'я Стуса. Це промовисто бе йдеться про Донбас.

Ім'ям Василя Стуса назвали численні площі, сквери та вулиці у Києві, Харкові, Одесі, Львові, Кропивницькому, Івано-Франківську, Вінниці, Луцьку, Рівному, Ковелі, Краматорську, Тернополі, Херсоні, Бучачі, Червонограді та інших населених пунктах. У Львові працює Львівський навчально-виховний комплекс імені В. Стуса «Спеціалізована школа І ступеня – гімназія міжнародних відносин». У Києві функціонує спеціалізована школа з поглибленим вивченням іноземної мови, яка також була названа на честь Василя Стуса. 5 вересня 2012 р. там відбулося урочисте відкриття шкільного музею його імені. У червні 2016 р. Донецькому національному університету було надане ім'я Василя Стуса. Також на його честь назвали пластовий курінь УПЮ число 9 імені Василя Стуса в місті Луцьк. Таких прикладів можна назвати чимало.

Більше того, 9 лютого 2017 р. Рада міста Варшави ухвалила надати скверу в центрі польської столиці імені Василя Стуса. А 28 січня 2024 р., в Амстердамі (Нідерланди) в рамках Всеукраїнського та міжнародного фестивалю Стус-Фест Фондація «Українці в Нідерландах» спільно з лекційним проектом Nomadische Boekenplank було проведено вечір пам'яті Василя Стуса. Захід відбувся в мистецькому просторі Vrij Paleis в самому серці Амстердама.

2 червня 2004 р. в Державному центрі театрального мистецтва імені Леся Курбаса відбулася презентація унікального компакт-диску із реставрованими записами віршів Василя Стуса у виконанні автора під назвою «Живий голос Василя Стуса».

Варто додати, що за поезіями В.Стуса поставлено вистави: «Поетична композиція» (1989, Львівський молодіжний театр), «Птах душі» (1993,

київський мистецький колектив «Кін»), «Іду за край» (2006, Національний академічний драматичний театр імені Лесі Українки, Київ) та ін.

Про поета створені документальна кінотрилогія «Просвітлої дороги свічка чорна» (1992), короткометражний фільм «Палімпсест» (2014), фільм «Заборонений» (2019), документальний фільм «Ваш Василь» (2019), радіоверсія моновистави за творами Василя Стуса у виконанні актриси Галини Стефанової (2021). А ще є книжка «Василь Стус: життя як творчість», написана сином – Дмитром Стусом [27].

Слід також додати, що кожного року в день смерті Василя Стуса, 4 вересня, біля його могили збираються митці, літератори, громадські активісти для вшанування пам'яті його та його побратимів.

Таким чином, можна сказати, що Василь Стус був свого роду «дитям» свого часу, але його життєві труднощі сформували його. Поет не зміг змиритися з несправедливістю та неправдою життя, що, ймовірно, призвело до болючих втрат і смерті близьких рідних. Стуса не змінювало середовище зрусіфікованого Донбасу, він блокував права української мови. Під час навчання в аспірантурі у вищому навчальному закладі в Донецьку яскраво проявився талант Василя Стуса. Він мав сильне почуття правди, і він боровся за справедливість до останнього. такі люди явно були «приречені на дисидентство» в радянських умовах.

Величезний літературний талант і висока культура в поєднанні з певними рисами вдачі – безкомпромісністю, відвагою, гордістю і, врешті, жертовністю в обороні своєї поневоленої вітчизни – саме це робить Василя Стуса справді унікальною постаттю національного пантеону, об'єктом інтенсивної патріотичної міфологізації та іконізації.

Василь Стус – людина рідкісної моральної, обдарованості, голос сумління у світі розхитаних і розмитих понять честі, правди, порядності. Він зберіг свій стиль до кінця. І це було основою його трагедії. Він ніс даровану йому іскру Божу з гідністю і лицарською відвагою, не згинаючись і не обминаючи. На такій дорозі поети гинуть. Але свого життя йому вистачило

для виконання призначення: піднятися до верховини, на якій відкривається трагічний сенс наших шукань на землі, на якій проблискує мудрість осявань.

РОЗДІЛ 4

ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА В КОНТЕКСТІ КОНЦЕПЦІЇ «НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»

Сучасні реформи нової української школи декларує фундаментально нові підходи до освітньо-виховного процесу, пропонуючи сучасним педагогам переорієнтувати увагу на формування компетентностей учнів. Способи передачі знань в сучасній українській школі майже не мотивують дітей до досягнення нових знань та популяризації навчального процесу. Відповідно до сучасних тенденцій – найбільш затребуваними та успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх. Якості роботи в команді, спілкування в багатокультурному середовищі та володіння іншими сучасними вміннями стануть превалюючими. Також важливим аспектом для сучасного українського покоління є вивчення та усвідомлення історії власної нації та розуміння історичної пам'яті, задля збереження та розбудови власної держави. Саме тому концептуальні положення Нової української школи покликані змінити освітню парадигму та по-новому поглянути на вивчення історії в школі [53, с. 195-221].

Новий Стандарт ґрунтується на компетентнісному підході, що важливо для забезпечення якості освіти, і пропонує інструменти для перенесення цього підходу в навчальні програми. Компетентнісний підхід – це місток, який поєднує школу з реальним світом і тими потребами, які ставить перед людиною життя. Під компетентністю тут розуміємо поєднання знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, особистих якостей, що визначає здатність особи успішно проводити діяльність у нових непередбачуваних умовах. за «Рекомендацією європарламенту та Ради Європи від 18 грудня 2006 р. щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя», ключові компетентності – ті, які кожен потребує для особистої реалізації, розвитку, вияву активної громадянської позиції,

соціального залучення та праце влаштування і які здатні забезпечити життєвий успіх молоді у суспільстві знань [54, с. 100-200]

Концепція «Нова українська школа» ставить перед собою амбітні цілі щодо виховання нової генерації українців, здатних критично мислити, креативно діяти та відповідально ставитися до суспільних процесів. У цьому контексті творчість Василя Стуса стає потужним інструментом, що сприяє розвитку цих якостей у школярів. Поезія та проза Стуса, його епістолярна спадщина, щоденники та листування відкривають перед учнями світ складних моральних виборів, невтомної боротьби за правду та непохитної віри у власні ідеали. Твори Стуса відображають багатогранність людського буття, виклики та випробування, з якими доводиться стикатися кожному, хто обирає шлях чесності та принциповості.

У шкільній програмі історії та література є не лише предметом вивчення, а й засобом виховання, формування світогляду та моральних цінностей. Твори та біографія Василя Стуса, з їхньою глибинною філософією та емоційною насиченістю, сприяють формуванню в учнів почуття гідності, гордості за свою національну приналежність та розуміння важливості громадянської активності. Вивчення творчості Стуса в контексті «Нової української школи» дозволяє здійснювати інтеграцію знань з літератури, історії, культури, а також формувати комплексний підхід до аналізу текстів, розвиваючи у школярів аналітичні та синтетичні здібності.

Крім того, творчість Стуса є яскравим прикладом взаємодії історії та літератури. Через призму його поезії можна досліджувати історичні події, що вплинули на долю митця, зокрема репресії 60-70-х років XX століття, умови життя дисидентів, роль інтелігенції у збереженні національної культури. Це дозволяє школярам не лише краще зрозуміти епоху, в яку жив і творив Стус, але й проводити паралелі з сучасністю, розмірковувати над питаннями свободи слова, прав людини та громадянської відповідальності [55, с. 100].

Важливо зазначити, що творчість Стуса – це не лише вірші, але й прозові твори, критичні статті, листування, що відкривають перед читачами

багатогранний світ митця. Це дає змогу вчителям використовувати різноманітні форми роботи на уроках: від традиційного аналізу поетичних текстів до проектної діяльності, дискусій, творчих завдань. Такий підхід сприяє активному залученню учнів до процесу вивчення історії розвитку їхньої мислення, уяви та навичок.

Вивчення біографії і творчості Василя Стуса з кожним роком стає дедалі більш значущою, захоплюючи своєю багатогранністю та можливостями широкого застосування як у навчанні, так і у вихованні сучасної молоді. Особливо актуальним стає вивчення життя і творчості поета в рамках концепції «Нова українська школа», зокрема під час розробки інтеграційних проблемно орієнтованих навчальних курсів нового покоління. Це вимагає міждисциплінарного підходу та комплексного системного бачення, а також широкого використання методів викладання, що ґрунтуються на співпраці – групові завдання, дослідницькі проекти, експерименти тощо.

Василь Стус, є прикладом, мужності і стійкості в прийнятті дійсності і витримці духу в різних ситуаціях. Формування компетентностей, в новій українській школі в першу чергу громадянської і політичної позиції щодо тих чи інших подій має бути в кожного, але у вчителя виникає проблема виховання цієї якості в учнів. Цю роль може з легкістю «виконати» якраз В.Стус [56, с. 12-21].

Юність, проведена на Донбасі, прямо і опосередковано впливала на формування його світогляду та мистецьких уподобань. Крім того, образи та картини Донеччини у творах Стуса такі ж близькі учням, як і поету-земляку. За відповідних умов навчання це може стати додатковим потужним стимулом для пізнавальної діяльності та сприяти глибшому опануванню його творчості.

За сучасною програмою з української літератури учні знайомляться з поетичною спадщиною Василя Стуса лише в 11 класі, для чого відведено 2 години за рівнем стандарту та 4 години за профільним рівнем. Проте, на нашу думку, особистість Василя Стуса, якого Євген Сверстюк

охарактеризував як «людину рідкісної моральної обдарованості, голосу сумління у світі розхитаних і розмитих понять честі, правди, порядності», повинна стати центральною у роботі вчителя-словесника з розвитку критичного мислення учнів. Важливо формувати у школярів не лише літературний смак, але й національну ідентичність, патріотизм, безкомпромісність та почуття відповідальності перед суспільством. Знайомство учнів з постаттю поета та його світоглядною позицією доцільно розпочати в контексті вивчення творчості Тараса Шевченка в 9 класі, використовуючи для цього як уроки позакласного читання, так і уроки літератури рідного краю. У процесі роботи над темою вчителю варто ознайомитися з літературними дослідженнями Миколи Жулинського, Дмитра Наливайка, Михайлини Коцюбинської, Валентини Просалової, Богдана Рубчака та Юрія Шевельова [57, с. 34-39].

Ознайомлення дев'ятикласників з життєвим шляхом Василя Стуса пропонуємо провести через порівняльний аналіз із біографією Тараса Шевченка, відстежуючи Шевченкові мотиви у творчості поета.

Що тебе клясти, моя недоле?

Не клянущ. Не кляв. Не проклену.

Хай життя – одне тернисте поле,

Але перейти – не помину

Учитель організує роботу в «лабораторії слова», де учні матимуть можливість дослідити тексти поезій Стуса, зосереджуючи увагу на розгляді окремих, найсуттєвіших елементів. Це дозволить розкрити причинно-наслідкові зв'язки, виявлені паралелі та відмінності між двома художніми явищами:

у Т. Г. Шевченка:

«караюсь, мучуся... але не каюсь!» («N.N.»);

«і без сокири... козак безверхий упаде» («Бували війни»);

«на нашій не своїй землі» («Мені однаково»);

«голову схопивши в руки, дивуєшся, чому не йде апостол правди і науки» («І день іде»);

«а ми малі були і голі» («Якби ви знали, паничі»)

у В. Стуса:

«де не стоятиму – вистою»;

«і царство це – минеться без клятв і без карань»;

«нестерпна рідна чужина»,

«на цій пахкій, а не своїй землі»;

«А ти все ждеш. А ждеш – кого ти? А начуваєшся – чого?»;

«Мале й зелене – недоросток літ»

Цікавим завданням для дев'ятикласників, на нашу думку, є формування образу Василя Стуса як уніфікованої та значущої для літератури постаті за зразком Тараса Шевченка – Кобзаря, Івана Франка – Каменяра. Учні можуть запропонувати кілька визначень, аргументуючи їх текстами поезій, листів та рядків з автобіографічного нарису. Наприклад, В. Стус – Сізіф: «Починати завжди все спочатку – то сізіфова праця, яку я маю dokonувати»; В. Стус – Пророк: «Народе мій, до тебе я ще верну, і в смерті обернуся до життя»; В. Стус – Людина: «І думка така: поет повинен бути людиною. Такою, що повна любові, долає природне почуття ненависті, звільнюється від неї, як від скверни. Поет – це людина. Насамперед!». Багатогранність творчої особистості Стуса надає вчителю можливість системно та поступово створювати у свідомості учнів образ поета-борця, поета-інтелектуала, поета-модерніста, поета-перекладача [58].

Переклади Василя Стуса були для нього засобом знайти точну та ефективну зброю в умовах нерівного двобою, де на кону стояло все: право жити вільно та незалежно. Можливо, саме тому його переклади такі неперевершені, метафізичні і водночас конкретні. Варто згадати його блискучі переклади з Гете та Рільке. З німецької мови Стус також переклав вірші Пауля Целана, Альберта Еренштайна, Еріха Кестнера, Ганса Магнуса Енценсбергера; з англійської – твори Редьярда Кіплінга; з італійської –

Джузеппе Унгаретті; з іспанської – твори Федеріко Гарсія Лорки; з французької – Гі де Мопассана, Артюра Рембо, Рене Шара. Знайомство з постаттю Василя Стуса варто продовжити в 10 класі на уроках зарубіжної літератури під час вивчення творчості Артюра Рембо, доповнивши матеріал повідомленням про Василя Стуса як перекладача та презентацією його перекладу поезії «Моя циганерія» [59, с. 41].

В 11 класі, окрім основного розгляду життєвого і творчого шляху поета-шістдесятника на уроках української літератури, варто доповнити відомості про Василя Стуса під час опанування учнями творчості Райнера Марії Рільке («Сонети до Орфея», «Дуїнські елегії», «Осінній день») та поетичного доробку Федеріко Гарсія Лорки («Гітара»), подаючи ці поезії в перекладі Стуса. Творче переосмислення місця і значення Василя Стуса в українській літературі може бути реалізоване через створення учнями буктрейлера – короткого відеоролика, метою якого є популяризація творів за допомогою візуальних та аудіозасобів. Таким чином, міждисциплінарний підхід, широке впровадження інноваційних технологій та комплексне бачення проблеми сприятимуть розвитку критичного мислення учнів і глибокому, всебічному розумінню творчості Василя Стуса [60, с. 416-431].

Доцільним є використати біографію поета у школі, адже у нього унікальний життєвий шлях. Постать Стуса можна застосовувати на годинах спілкування в контексті дисидентського руху в СРСР на уроках історії України у 11-му класі. Щодо форми подання матеріалу, використовуючи твори та біографію В.Стуса то тут варто звернути увагу як і на усні, дидактичні так і електронні методи. До усних можна віднести проблемні питання (короткі та вузькі), різні доповіді (реферати, презентації і т.п). Дидактичні ж передбачають різні завдання в ігровій формі (настільні ігри, практичну роботу з біографією і т.п). Електронні ж передбачають роботу в інтернет просторі (створення інтернет блогу Василя Стуса, створення відеороликів з короткими нарізками з моментів життя Стуса і т.п.). Всі ці

методи сприятимуть розвитку як особистості учнів так і їх становленню як громадян України.

Вивчення творчості Василя Стуса в рамках шкільної програми з української літератури відкриває широкі можливості для міждисциплінарного підходу, що інтегрує знання з різних предметів, таких як історія України, соціологія, художня культура та правознавство. Такий підхід дозволяє не тільки глибше зрозуміти художню спадщину поета, але й усвідомити соціокультурний, історичний і правовий контексти, в яких він творив.

Історія України

Василь Стус – видатний представник покоління шістдесятників, які активно протистояли радянській системі репресій. Його життєвий шлях і творчість тісно пов'язані з історичними подіями другої половини ХХ століття, зокрема періодом відлиги та подальших репресій. На уроках історії України можна детально розглянути політичний і соціальний контекст, у якому жив і творив Стус, зокрема:

- Радянський тоталітаризм: вивчення репресій проти інтелігенції, цензури та обмеження свободи слова.
- Дисидентський рух: аналіз діяльності українських дисидентів, до яких належав Стус, їхнього впливу на національне відродження та боротьбу за права людини.
- Українська Гельсінська група: дослідження участі Стуса в правозахисній діяльності, його внеску в документування порушень прав людини в СРСР.

Перебудова та гласність: обговорення реабілітації Стуса та інших дисидентів у контексті політичних змін кінця 1980-х років [61, С. 229-234].

Інтеграція історичних знань допоможе учням зрозуміти, чому Василь Стус став символом боротьби за свободу та людську гідність, а також усвідомити історичну значущість його творчості.

Соціологія

Соціологічний аналіз творчості Василя Стуса дозволяє дослідити соціальні аспекти його поезії та прозових творів, а також зрозуміти, як соціальні структури і процеси впливали на його життя і творчість:

- Ідентичність і самоідентифікація: аналіз поезій Стуса з точки зору формування національної та особистої ідентичності в умовах радянського тиску.
- Соціальні нерівності та конфлікти: розгляд теми соціальної несправедливості, репресій і боротьби проти них у творчості Стуса.
- Культурна гегемонія та опір: дослідження того, як Стус використовував свою поезію як засіб опору культурній гегемонії радянського режиму.
- Роль інтелігенції в суспільстві: обговорення ролі поетів та інтелектуалів у формуванні громадської думки та боротьбі за права людини [62, с. 17-28].

Вивчення цих соціологічних аспектів допоможе учням краще зрозуміти соціальний контекст творчості Стуса та її значення для суспільства.

Художня культура

Творчість Василя Стуса має значний вплив на українську художню культуру, тому важливо розглянути її в ширшому культурному контексті:

- Поетика та стиль: аналіз літературних прийомів, символіки та стилю Стуса у контексті української та світової літературної традиції.
- Впливи та інтертекстуальність: дослідження впливу на творчість Стуса інших поетів, зокрема Тараса Шевченка, Івана Франка, Рільке, Лорки та ін.

- Місце в українській літературі: обговорення внеску Стуса в розвиток української літератури, його місце серед інших українських поетів-шістдесятників.

Переклади та культурні обміни: аналіз перекладацької діяльності Стуса як засобу культурного обміну та збагачення української літератури [63, с. 137–145].

Цей підхід дозволяє розкрити багатогранність творчої особистості Стуса та його значення для української культури.

Правознавство

Правознавчий аспект творчості Василя Стуса дозволяє зрозуміти правовий контекст, у якому він жив і творив, а також розглянути його діяльність як правозахисника:

- Права людини: вивчення концепції прав людини в контексті творчості Стуса, його боротьби за свободу слова, вільне вираження думок та інших основоположних прав.
- Репресії та правові механізми захисту: аналіз репресивних заходів радянської влади проти інакомислячих, зокрема судових процесів проти Стуса та інших дисидентів.
- Міжнародне право та правозахисні організації: обговорення ролі міжнародних правозахисних організацій у підтримці Стуса та інших політв'язнів, правових механізмів захисту прав людини.
- Реабілітація та правова реформа: дослідження процесів реабілітації дисидентів у період перебудови, правових реформ, спрямованих на відновлення справедливості.
- Розгляд правознавчих аспектів творчості Стуса допоможе учням зрозуміти значення його правозахисної діяльності та її вплив на правову систему [64].

Практичні Завдання та Міждисциплінарні Проекти

Для більш глибокого інтегрування знань з різних предметів у процес вивчення творчості Василя Стуса, учням можна запропонувати низку практичних завдань та проектів:

- Порівняльний аналіз: завдання з порівняльного аналізу біографій та творчості Василя Стуса і Тараса Шевченка, виявлення спільних мотивів і відмінностей, що допоможе зрозуміти спадковість літературних традицій.
- Дослідницькі проекти: створення дослідницьких проектів на тему "Василь Стус як правозахисник" з використанням історичних і правознавчих джерел, аналіз судових процесів і правових документів.
- Літературні і культурні презентації: підготовка презентацій про літературну спадщину Стуса, його переклади з інших мов, вплив на українську культуру, використовуючи художні та культурологічні знання.
- Соціологічні дослідження: проведення опитувань серед учнів та громадськості щодо значення творчості Стуса, аналіз результатів і презентація їх у формі соціологічного дослідження.
- Творчі проекти: створення буктрейлерів або коротких відеороликів на основі творів Стуса, що сприятиме популяризації його творчості за допомогою сучасних технологій.

Інтеграція знань з різних предметів у процесі вивчення творчості Василя Стуса дозволяє створити цілісне уявлення про його особистість і спадщину. Міждисциплінарний підхід сприяє розвитку критичного мислення, усвідомленню соціальних і культурних контекстів, а також формуванню комплексного розуміння історичних і правових аспектів життя і творчості поета. Таким чином, творчість Василя Стуса стає не лише об'єктом літературного вивчення, але й важливим елементом виховання національної свідомості та громадянської відповідальності у молоді.

Поезії Василя Стуса, які входять до шкільної програми з української літератури, не можуть дати повного уявлення про його художній світ. У

цьому контексті ключову роль відіграє вчитель, оскільки від його майстерності подати матеріал залежить враження учнів від творчості поета Стуса являється яскравим прикладом дискусії та сили волі, бо він не мовчав, а казав правду – такою яка вона є. Тому в НУШ є доцільним використання біографії В.Стуса на уроках історії в 5, 10 та 11 класі можливе або у вигляді групової роботи, урок-суд (2-й арешт Стуса), або ж роботи з ІКТ. У першому випадку групова робота може здійснюватися у вигляді роботи з таблицями, інтелект-картами, різні конкурси на декламування поезії Використання ж ІКТ може допомогти як і у пошуковій роботі так і у соціалізації учнів, а ще це допоможе учням краще зрозуміти біографію Стуса якщо використовувати їх у дидактичних цілях [65].

Також можна організувати похід у музеї, різні екскурсії і т.п. Адже дітям потрібно урізноманітнювати такі типи уроку, а похід у музей може розширити їх кругозір, дати змогу поспілкуватись один з одним.

У шкільній програмі творчість Василя Стуса вивчається в 11 класі, де розглядаються такі вірші: «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...», «Господи, гніву пречистого...», «На колимським морозі», «Мені зоря сіяла нині вранці», «Як добре те, що смерті не боюсь я...» та «Пам'яті Алли Горської». Стаття «Феномен доби (сходження на Голгофу слави)» вивчається лише оглядово. Загалом на вивчення творчості В. Стуса у школі відводиться три уроки [66].

Навчальна програма орієнтує вчителя на виховання свідомої особистості, яка любить свою країну та шанує її видатних діячів. Основним завданням вчителя під час вивчення творчості Василя Стуса є показати його значення та внесок у літературу і суспільне життя. Дослідженням та вивченням творчості В. Стуса в школі займалася А. Бондаренко. Вона вважає, що якість засвоєння матеріалу учнями залежить не лише від змісту і структури навчального матеріалу, але й від ставлення учнів до навчання і ролі вчителя [67, с. 315-352].

Для забезпечення кращого засвоєння знань вчитель може використовувати нестандартні типи уроків, зокрема уроки з активними

технологіями (дослідження, презентації проєктів). Також доцільно використовувати різні види наочності – портрети автора, відеозаписи, звукозаписи, спогади друзів та знайомих поета. Було б корисно дати учням можливість почути голос самого поета, запис якого зберігся до наших днів [68, с. 100-240].

Щоб урок був вдалим, дуже важливо підібрати методичний матеріал і, що ще важливіше, у доступній формі донести його учням. У своїй праці «Час творчості» А. Бондаренко зуміла детально описати життєвий і творчий шлях Василя Стуса, а також проаналізувала його збірки та статті. Серед проаналізованих віршів були такі зразки, як «Сто років, як сконала Січ» та «О земле втрачена, явись...». Авторка також розробила систему шкільних занять за програмою Інституту педагогіки АПН України [69, с.91–101].

На прикладі Василя Стуса, який може стати взірцем для наслідування, головним завданням вчителя є розвивати у учнів стійкий характер, сильну волю, добре серце та чисту совість. Тому міцність засвоєння знань одинадятикласниками залежить не тільки від якості матеріалу, але й від його подачі. Тема дисидентства на прикладі В. Стуса може стати навіть основою для уроку у форматі пресконференції. Для цього вчителю необхідно правильно організувати роботу учнів та підготуватися до уроку заздалегідь, тому важливо оголосити про цей урок учням за 1-2 тижні до його проведення. Перед уроком потрібно створити у шкільному кабінеті відповідну атмосферу: розставити парти один навпроти одного, додати до класу своєрідні «декорації». Учні можуть стати телеведучими, журналістами, кореспондентами та фотографами – все залежить від фантазії вчителя [70].

Якщо вчитель вирішить провести звичайний урок, ретельна підготовка до нього також є дуже важливою. Тема Василя Стуса і дисидентства у шкільній програмі є досить складною, особливо для одинадятикласників.

ВИСНОВКИ

Василя Стуса без перебільшення можна назвати совістю рідного народу, якому вірний син України віддав до останку не лише талант, а й життя. Величезний талант, уживаний на користь знівеченого народу, наполеглива мужність у протиборстві зі злом – це рідкісна вдача, на яку зазіхатиме всякий ворог свободи. Україна для Стуса – то найбільша любов і найбільший біль. Її майбутнє тривожило поета значно більше за власне життя.

За його політичні переконання його твори були заборонені радянським режимом, і він провів 13 років у в'язниці до самої смерті в Пермі-36 – тодішньому радянському трудовому таборі для політичних в'язнів 26 листопада 2005 р. Президент України Віктор Ющенко посмертно присвоїв йому найвище державне звання – Герой України. Стус справедливо вважається одним із найвидатніших українських поетів.

Василь Стус народився в селянській родині в селі Рахнівка Гайсинського району Вінницької області (сучасна Україна) УРСР. Наступного року батьки Семен Дем'янович та Ірина Яківна переїхали до міста Сталіно (нині Донецьк). Через рік до них приєдналися діти. Але рідним для україномовного Стуса вірогідно став російськомовний Донбас. З українською мовою та поезією Василь вперше познайомився від матері, яка співала йому українські народні пісні.

Після закінчення школи Василь Стус недовго працював учителем української мови та літератури в селі Таужне на Кіровоградщині, а потім був призваний до лав Радянської Армії на два роки. Під час навчання в університеті та під час військової служби на Уралі почав писати вірші та переклав українською мовою понад сто віршів Йоганна Вольфганга фон Гете та Райнера Марії Рільке.

Оригінали його перекладів пізніше були конфісковані КДБ і втрачені. Після служби в армії Стус у 1960–1963 роках працював редактором газети «Соціалістичний Донбас». У 1963 році вступив до докторантури Інституту

літератури імені Шевченка АН УРСР. Київ. Тоді ж опублікував свої вибрані поезії.

У 1965 році Василь Стус одружився з Валентиною Попелюх, яка стала для нього не тільки дружиною а й соратницею. Син Дмитро дуже багато зробив для вшанування пам'яті батька, є автором низки книг про свого легендарного батька.

19 листопада 1989 р. останки Василя Стуса, Олекси Тихого та Юрія Литвина було повернуто до Києва та перепоховано на Байковому кладовищі у церемонії, в якій взяли участь понад 30 тисяч осіб. У січні 1989 року було присуджено перші недержавні премії імені Василя Стуса «За талант і мужність», засновану Українською асоціацією незалежної творчої інтелігенції, щороку вручається у день народження поета у Львові. Міністр підтримав ініціативу та звернувся до ректора університету з проханням обговорити це питання серед співробітників та на вченій раді .

Поетична творчість В. Стуса була і залишається об'єктом дослідження низки літературознавців. Дослідження М. Коцюбинської, Є. Адельгейма, А. Бондаренко, Г. Віват досі залишаються основою для подальших, сучасніших досліджень. У першому розділі мені вдалося проаналізувати літературознавчу рецепцію творчості В. Стуса, яка розпочалася з передмови Андрія Малишка до збірки «Круговерть». Пізніше Іван Дзюба, Є. Адельгейм, разом із А. Малишком, незалежно один від одного, засвідчували високий мистецький талант, оригінальність, самотність поета.

Можна судити, що на сьогодні ми маємо безліч статей, наукових праць, книг, присвячених цій талановитій людині. У 2003 р. видано словник поетичної мови Василя Стуса, укладачем якого є Леся Оліфренко.

Загалом, дослідниками поетичної творчості В. Стуса приділено увагу до всіх форм поезики, найменше праць пов'язано із віршуванням. Найпопулярнішим видом епітетів у В. Стуса є авторські, які підкреслюють його індивідуальність, не схожість на інших, самотній творчий талант.

Вивчення творчості Василя Стуса в контексті концепції «Нова

українська школа» має надзвичайно важливе значення для формування у сучасних учнів критичного мислення, національної ідентичності та патріотизму. Василь Стус, як видатний поет, перекладач та дисидент, може стати потужним прикладом для наслідування завдяки своїм моральним цінностям, стійкому характеру та безкомпромісній боротьбі за правду і справедливість.

Творчість Василя Стуса, яка вивчається у шкільному курсі історії України не може повністю відобразити його багатогранний художній світ, тому важливо, щоб вчитель був спроможний подати матеріал у доступній і цікавій формі.

Залучення учнів до активних форм навчання, таких як дослідження, презентації проєктів, а також використання різної наочності (портрети автора, відеозаписи, звукозаписи, спогади друзів та знайомих поета) сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Формат уроку-пресконференції, де учні можуть стати телеведучими, журналістами, кореспондентами та фотографами, є одним із прикладів нестандартного підходу, що може підвищити інтерес учнів до вивчення творчості Василя Стуса.

Вивчення творчості Василя Стуса також може бути інтегрованим з іншими предметами, такими як літературою, соціологією, художня культура та правознавство. Це дозволяє створити більш об'ємне і системне розуміння його творчості та значення у контексті історії і української культури. Наприклад, аналізуючи дисидентський рух, учні можуть досліджувати історичні події, що вплинули на життя та творчість Стуса, або розглядати соціальні та правові аспекти боротьби за права людини.

Таким чином, інтегративний підхід у вивченні творчості Василя Стуса у школі сприяє не лише розвитку історичного та літературного смаку, але й формуванню свідомої, відповідальної та патріотично налаштованої молоді. Це відповідає основним засадам концепції «Нова українська школа», яка орієнтується на всебічний розвиток особистості учнів через залучення їх до активної та усвідомленої участі у навчальному процесі.

Отож, впродовж уроків історії та літератури, коли учні вивчатимуть біографію і творчість Василя Стуса, головне завдання вчителя показати патріотичність автора, його незламний дух. Теми уроків вчитель буде по-різному, залежно від школи, досвіду вчителя та його поглядів на проблему вивчення. Аналізують поезії здебільшого на другому-третьому уроці. Оскільки вірші поета є досить складними для розуміння шістнадцяти-сімнадцятирічних юнаків і дівчат, цій темі треба приділити особливу увагу.

Щоб краще учням зрозуміти творчість автора, важливо вміло подати його біографію. У життєписі В. Стуса, бажано найдетальніше пояснити учням роки 60- поч.. 80-х років, коли життя автора було особливо драматичним. І в цей ж період виходять найкращі його доробки. Учням важливо пояснити, що попри тотальну заборону писати, творити, автор все ж зумів написати геніальні зразки літератури. Одинадятикласники повинні зрозуміти, що стало передумовою цьому.

Саме завдяки розумінню учнями громадської позиції В. Стуса відбувається створення таких умов, за яких вони зможуть більш емоційно проїнятися тією епохою та розумінням поезій. Для вивчення художнього світу поезій В. Стуса краще підійдуть творчі типи уроків. Це може бути урок-пресконференція, урок-подорож, пошук, вивчення художніх образу та інші.

Важливо використовувати наочність. Також зараз, за бажання вчителя, можна знайти багато цікавинок про Стуса – аудіозаписи, на яких він зачитує свої поезії, відео, спогади друзів. Все це можна використати на уроках історії та літератури. Уроки, на яких буде залучене творче мислення, сприятимуть тому, що учні не будуть пасивними, захочуть самі творити своє майбутнє. У цьому проявлятиметься виховна функція.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ: ТВОРЧА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СТУСА:

1. Вибрані твори / Василь Стус ; упоряд. Дмитро Стус. Київ: Смолоскип 2012. 869 с.
2. Вибране / Василь Стус; упоряд. та передм. Д.В. Стуса. Харків: Фоліо, 2017. 539 с.
3. Вибране: збірка / Василь Стус; уклад. Д. Стус. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 317 с. (Перлини української класики). Режим доступу: <https://www.yakaboo.ua/ua/vasil-stus-vibrane-2255848.html>
4. Зібрання творів : у 12 т. / В. С. Стус; редкол.: Д. Стус (голова) [та ін.]; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Київська Русь, 2007. (Бібліотека журналу «Київська Русь»).
5. Славутич Я. Єдність душ: поезія Василя Стуса. Твори у 5 т. Т. 3. Київ-Едмонтон. 1998. С. 441–454.
6. Справа Василя Стуса. Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР, уклад. В. Кіпіані, Х (Віват), 2019. 688 с. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Hordiienko_Dmytro/Zasudzhenyi_na_dovichne_zhyttia_Rets_Sprava_Vasylia_Stusa_Zbirka_dokumentiv_z_arkhivu_kolyshnoho_KD_B/
7. Стус Д. Василь Стус. 100 найвідоміших українців 3-є видання. К., 2005. С. 625–633.
8. Стус В. Палімпсести: Вибране. К.: Факт, 2006. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Stus_Vasyl/Palimpsesty/
9. Стус В. Василь Стус. Вибране. Фоліо. 2017. 540 с. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Stus_Vasyl/Vybrane_vyd_2016_r/
10. Стус В. Твори у 4-х т. і 6 кн. Т. 1. Кн. 1. Львів: Просвіта, 1994. 431 с.
11. Стус Василь Семенович. URL: Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Стус_Василь_Семенович
12. Стус Д. «Палімпсести» Василя Стуса: творча історія та проблема тексту. Твори : в 6 т., 9 кн. / В. С. Стус. Львів, 1999. Т. 3, кн. 1 : Палімпсести /

[упоряд., прим. та підгот. варіантів : Дмитро Стус]. 1999. С. 5 – 22.

13. Твори : у 4 т., 6 кн. / В. Стус; голова ред. кол. М. Коцюбинська; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, Від. рукоп. фондів і текстології. Львів: Просвіта. 1994–1997.

МОНОГРАФІЇ, БРОШУРИ, СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ:

14. Адельгейм Є. Г. Рецензія на збірку поезій Василя Стуса «Зимові дерева». Відродження. 2009. № 23. URL: <http://www.stus.kiev.ua>

15. Жадько В. У пам'яті Києва: столичний некрополь письменників. К., 2007. 54 с.

16. Зінкевич О.С. В.Стус: в життя, творчості, спогадах та оцінках сучасників. О.С. Зінкевич, М.О. Француженко. Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка. Балтимор – Торонто. 2007. 463 с.

17. Піцуряк Х.В. Поетика віршованих творів Василя Стуса та вивченн її у школі. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича Міністерства освіти і науки України, Чернівці, 2021. 88 с. <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/3846>

18. Плющ Л. Вбивство поета В. Стуса / В. Стус в житті, творчості і спогадах та оцінках сучасників. Балтимор; Торонто: Вид-во «Смолоскип». 1987. С. 285–301. Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/1732-vasil-stus-v-zhittya-tvorchosti-spagadah-ta-otsinkah-suchasnykiv/>

19. Соловей О. Є. Василь Стус. Відлуння і наближення: науковопопулярний нарис / О. Є. Соловей, О. В. Пуніна, М. В. Жилін; ред. В. В. Мозгунов. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2017. 152 с.

Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Solovei_Oleh/Vasyl_Stus_Vidlunnia_i_nablyzhennia/

20. Тарнашинська Л.Б. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (історико-літературний та поетикальний аспекти). К.: Смолоскип. 2010. 222 с.

https://chtyvo.org.ua/authors/Tarnashynska_Liudmyla/Ukrainske_shistdesiatnytstv

[о профілі на тлі покоління історико-літературні та поетикальні аспекти/](#)

21. Час творчості / Dichtenszeit / В. Стус; упоряд. та післямова Д. Стус. Київ: Дніпро, 2005. 704 с.

22. Варшава назвала сквер на честь Василя Стуса. Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/02/10/7061470/>

23. Дмитро Стус: Василь Стус - поет, людина, правозахисник. Режим доступу: Василь Стус https://stus.center/p/dmitro-stus-vasil-stus_poet-liudina-pravozakhisnik_vasil-stus-2795

24. Постать Василя Стуса над плином часу. Режим доступу: <https://library.vn.ua/elbooks/downloads/Stus2008.pdf>

25. 79 річниця з Дня народження Василя Стуса: боротьба за життя дисидента, місця пам'яті та найпопулярніші вірші. 6.01.2017 Ганна Б. Режим доступу: <https://dyvys.info/2017/01/06/79-richnytsya-z-dnya-narodzhennya/>

26. У Вінниці в ДонНУ відкрили погруддя Стуса, великий пам'ятник обіцяють відкрити вже у звільненому Донецьку. 03.09.2019 Режим доступу: <https://rubryka.com/2019/09/03/donnu-stus/>

27. Історія Без Міфів. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=SsbjBGv1pi8>

28. Про вшанування пам'яті Василя Стуса: Указ Президента України від 30 січ. 2008 р. № 67. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/672008-6993>

29. Про присвоєння В. Стусу звання Героя України: Указ Президента України від 26 листоп. 2005 р. № 1652. Урядовий кур'єр. 2005. С. 2. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1652/2005#Text>

СТАТТІ У ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ:

30. Бурій В. «Народе мій, до тебе я ще верну...» *Шевченків край*. 1998. 6 січ. С. 2.

31. Василь Семенович Стус (1938–1985). До 85-річчя від дня народження. URL: www.nbuv.gov.ua/node/6098

32. Віват Г. Вживання архаїзмів, церковнослов'янizmів, рідковживаних слів та

- інші способи образотворення в поетичній творчості Василя Стуса. *Укр. літ-ра в загальноосвітній школі*. 2003. № 6. С. 39–43.
33. Віват Г. І. Сакральні числа та геометричні фігури як образні засоби (За творчістю Василя Стуса). *Дивослово*. 2006. № 7. С. 41.
34. Загребельна Н. К. Сам на сам із собою: внутрішній суб'єктний синкретизм у поезії В. Стуса. *Молода нація: Альманах*. К., 2006. Вип. 38: Василь Стус. Двадцять років після смерті: сучасне сприйняття і переосмислення. С. 70–79.
35. Дзюба І. Різьбяр власного духу. *Стусознавчі зошити: Науковий альманах. Зошит четвертий* / за ред. Олега Солов'я й Ольги Пуніної. Вінниця: Простір Літератури, 2018. 128 с. С. 5–23. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Stusoznavchi_zoshyty/Zoshyt_4.pdf?
36. Котенський Андрій. СБУ розсекретила документи про переслідування українських колядників. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2021/01/06/sbu-rozsekretyla-dokumenty-pro-peresliduvannia-ukrainskykh-koliadnykiv>
37. Котубей Олеся. «Коли життя забране – крихт не потребує...» Ким був Василь Стус, письменник і дисидент, знищений Радянською владою. 6 січня 2023. URL: <https://suspilne.media/culture/352374-koli-zitta-zabrane-kriht-ne-potrebuu-kim-buv-vasil-stus-pismennik-i-disident-znisenij-radanskou-vladou/>
38. Кравченко Л. Райнер Марія Рільке і Василь Стус: особливості поетики. *Слово і час*. 2003. № 9.
39. Мельник В. Металінгвістична проблема двоголосся та діалогічних відносин у поезії В. Стуса. *Слово і час*. 2000. № 10. С. 32–36.
40. Оліфренко Л.В. Функція антитези у ліричних творах В. Стуса. *Донецький вісник Наукового товариства імені Шевченка*. 2007. Т. 17. С. 138 – 142.
41. Про присвоєння В. Стусу звання Героя України: Указ Президента України від 26 листоп. 2005 р. № 1652. *Урядовий кур'єр*. 2005. С. 2.
42. Рубчак Б.І. Перемога над прірвою: Про поезію Василя Стуса. *Сучасність*. 1983. № 10. С. 52 – 83.

43. Соловей О. Є. Василь Стус. Відлуння і наближення: науково-популярний нарис / О. Є. Соловей, О. В. Пуніна, М. В. Жилін; ред. В. В. Мозгунов. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса. 2017. 152 с.
44. Стус, Дмитро. Василь Стус: життя як творчість. Вид-во « Факт». 2005.
45. Кулик А. Мої зустрічі з Василем Стусом і його студентськими товаришами. *Київська Русь: літературний журнал*. 7516. Книга 5 (XXV). Вистояне.
46. Стус, Дмитро. Василь Стус: життя як творчість. К.: *Дух і Літера*. 2015. 384 с. Режим доступу: https://issuu.com/duh-i-litera/docs/stus_extract
47. Яструбецька Г. Концепція збірки «Палімпсести» В.Стуса. *Слово і Час*. 2010. № 9. С. 30–38. Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/142527>
48. STUS, Vasyl Semenovich. URL: <https://museum.khpg.org/en/1114000264>
49. Стус В. Лист до В.Захарченка від 16.01.1971. Твори: у 4 т., 6-ти кн. / Василь Стус. Львів: Просвіта, 1997. Т. 6 (додатковий)., кн. 2. – С. 69.
50. Квіт С. Основи герменевтики... С.155 Режим дуступу: <http://144.76.167.72:9090/Ukrainica.%20Update%20%E2%84%961/%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F/%D0%9A%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%A1.%D0%9C.%20%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%B3%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8.%20%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87.%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1.%20%28%D0%9A.%2C%202003%29.pdf>
51. Стус В. З таборового зошита. *Сучасність*. 1983. С. 78 – 79. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Suchasnist/1983_N11_271.pdf

52. Соловей О. Є. Василь Стус. Відлуння і наближення: науково-популярний нарис / О. Є. Соловей, О. В. Пуніна, М. В. Жилін; ред. В. В. Мозгунов. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса. 2017. 152 с.

Режим

доступу:

https://chtyvo.org.ua/authors/Solovei_Oleh/Vasyl_Stus_Vidlunnia_i_nablyzhennia/

ПІДРУЧНИКИ, ПОСІБНИКИ, ДОВІДКОВА ТА МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА:

53. Дворко Г.Ф. Нецензурний Стус: кн. у 2 ч./ [Упор. Б. Підгірного] Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. С. 195 – 221. Режим доступу:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Pidhirnyi_Bohdan/Netsenzurnyi_Stus_Chastyna_2.pdf

54. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. К., 1997. С. 635. Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001094>

55. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах / В. Яременко. К: Аконіт, 2005. Т. 1. 926 с.

56. Бондаренко А.І. Лексична парадигма «страждання» в поезії В. Стуса *Мовознавство*. 1995. № 2 – 3. С. 12 – 21.

57. Бондаренко А.І. Спроба аналізу філософських творів Василя Стуса. *Дивослово*. 1998. № 8. С. 34-39.

58. Василь Стус – перекладач. URL: <http://slovoprosvity.org/2008/02/22/192-old/>

59. Віват Г.І. Сакральні числа та геометричні фігури як образні засоби (За творчістю Василя Стуса). *Дивослово*. 2006. № 7. С. 41.

60. Жулинський М. Із забуття – в безсмертя (Сторінки забутої спадщини). Київ: Дніпро, 1990. С. 416-431. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001476

61. Колодкевич Г. В. Елементи міфологізму художнього мислення В. Стуса періоду «палімпсестів». *Наукові записки* [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Філологічна. 2011. Вип. 21. С. 229-234. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2011_21_26.
62. Коцюбинська М. Василь Стус у контексті сьогоденної культурної ситуації. *Слово і Час*. 1998. № 6. С. 17–28.
63. Коцюбинська М. Стусове «самособоюнаповнення» (Із роздумів над поезією і листами В. Стуса). *Сучасність*. 1995. № 6. С. 137–145. Режим доступу: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/0564/445>
64. Наливайко Д. Василь Стус – перекладач. URL: Режим доступу: <http://1576.ua/books/6979>
65. Нова українська школа. URL: <http://osvita.ua/school/52062/>
66. Просалова В. Проблема естетичного самовизначення в літературознавчих студіях В. Стуса. Василь Стус в контексті європейської літератури. Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої вшануванню пам'яті письменника, літературознавця, мислителя і громадянина. Донецьк, 20–21 вересня 2001 р. URL: <http://1576.ua/books/6962>.
67. Рубчак Б. Перемога над прірвою. Про поезію Василя Стуса. Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників. Балтимор – Торонто: Смолоскип, 1987. С. 315–352. Режим доступу: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1732/file.pdf>
68. Тарнашинська Л. Б. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (історико-літературний та поетикальний аспекти) / Л. Б. Тарнашинська. К: Смолоскип. 2010. 632 с. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Tarnashynska_Liudmyla/Ukrainske_shistdesiatnytstv_o_profili_na_tli_pokolinnia_istoryko-literaturnyi_ta_poetykalnyi_aspekty/
69. Хом'як І.М. Стилістична палітра поезії Василя Стуса. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2011. № 21. С. 91 – 101. Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21

[REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nznuoaf_2011_21_13](#)

70. Шевельов Ю. Трунок і трутизна. URL:

<http://www.ukrcenter.com/Література/ВасильСтус/57775-1/Трунок-і-трутизна-авт-Юрій-Шевельов>

ДОДАТКИ:

ДОДАТОК А

План-конспект з предмета «Історія України»

11 клас

Тема: Дисидентський рух і зв'язок з літературою. Творчість В.Стуса- зразок «стоїчної» поезії. Приклад великої мужності і сили духу.

Мета: навчальна:

- ознайомити учнів з поняттям "дисидентський рух" та його роллю в історії України.
- розкрити зв'язок дисидентського руху з українською літературою.
- проаналізувати творчість Василя Стуса як зразок "стоїчної" поезії.
- вивчити біографію Василя Стуса, його життєвий шлях та подвиг.
- розвинути в учнів розуміння цінності свободи слова, гідності та мужності.

розвивальна:

- Розвивати в учнів навички аналізу літературних творів та історичних документів.
- продовжити розвивати вміння працювати з історичною картою. / *просторова*
- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу шляхом усного опитування, тести, кросфордів
- розвивати уміння аналізувати ілюстрації; / *просторова, мовленнєва*;
- розвивати логічну компетентність / *логічна*
- розвивати вміння використовувати терміни та поняття / *мовленнєва*

виховна:

- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань / *мовленнєва*
- формувати національну свідомість, любов до рідного краю, повагу до культури рідного народу / *громадянська, аксіологічна, особиста*

- сприяти формуванню науковому світогляду, моральних та естетичних якостей.
- виховувати патріотичні почуття / *аксіологічна*
- формувати критичне мислення щодо ставлення історичних фактів
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань
- сприяти формуванню глибокої зацікавленості учнів у вивченні рідної землі; / *громадянська, аксіологічна, особиста*

Тип уроку: інтегрований

Обладнання: підручник, історичний атлас, ілюстрації, історичні документи, презентація до теми.

Основні терміни:

Дисидент — людина, політичні погляди якої істотно розходяться з офіційно встановленими в країні, де вона живе; політичний іншодумець. Часто це призводить до гонінь, репресій і переслідувань його з боку влади.

Основні дати та події: серпень 1965 року – перша хвиля арештів української інтелігенції в Києві, Львові, Луцьку та інших містах;

1965 рік – вихід у самвидаві праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»;

1970 рік – вихід першого номера «Українського вісника» - поза цензурного часопису, який нелегально видавався в Україні;

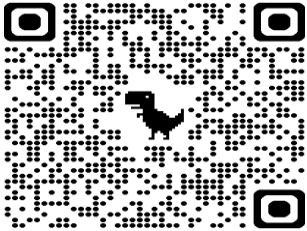
1972 рік – друга хвиля арештів українських дисидентів;

1976 рік – заснування в Києві Української громадської групи сприяння виконанню гельсінських угод.

План уроку

- 1.Початок зародження шістдесятників і дисидентів.
- 2.Біографія Василя Стуса
- 3.Діяльність УГГ
- 4.Аналіз віршів Василя С.

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку також перевірка присутності учні на уроці. Побажання на гарний день і хорошого настрою. Оголошення теми уроку.		
7 хв	II. Перевірка домашнього завдання	Перевірка домашнього завдання у classroom.		Логічна Аксіологічна

3 хв	III. Мотиваційний етап		Що ви бачите на світлині? На дошці з'являється портрет В. Стуса. Придивіться уважно до цього портрету, що ви можете сказати про риси обличчя цієї людини.	<i>Логічна</i> <i>Аксіологічна</i>
2 хв	IV. Актуалізаційний етап	https://www.youtube.com/watch?v=vYTS66woLvw 	1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? 2. Які характерні риси цієї епохи?	<i>Хронологічна</i>
20 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	Перша половина 60-х років позначена нетривалим розквітом літературного життя в Україні. Після довгих років сталінського, терору, що глушив найменші паростки всього свіжого, демократичного, пролунали перші сміливі голоси молодих митців: Дмитра Павличка, Василя Симоненка, Івана Драча, які	Причини виникнення дисидентського руху: 1. Процес десталінізації;	<i>Здоров'я-зберігаюча</i>

прагнули по-новому відтворити світ, поглянути на людину не як на гвинтик, а як на неповторну особистість. Це було покоління новаторів, що будило національну свідомість народу, безкомпромісно висвітлювало соціальні суперечності, несло із собою свіжі теми й мотиви. І цим рішуче ламало офіційні шаблони соціалістичного реалізму, виводило українську літературу на широкі обрії світо-, вого мистецтва. В літературі їх називали «шістидесятниками». До них відносився В.Стус.

Дисидент – слово латинського походження, що означає «незгодний». Традиційно ним іменували людей, релігійні погляди яких розходилися з догмами панівної церкви. В наш час - це особа, що не погоджується з панівною ідеологією.

Робота з діаграмами характеристика

Склад учасників дисидентського руху:

інтелігенція, інженери, лікарі, вчителі, журналісти – 36,8 %;

робітники – 12,8 %;

науковці – 11,9 %;

літератори – 10,9 %;

студенти – 9,2 %;

митці – 6,6 %;

священники УКЦ – 4,7 %;

селяни – 2,6 %;

Із них - 14,9 % були жінки.

Вік дисидентів: 24 – 45 років

2. Відсутність політичної та економічної самостійності УРСР;

3. Антикомуністичні виступи.

4. Розгортання правозахисного руху.

5. Політика русифікації.

6. Антирелігійна політика.

На останній хвилі відлиги встигло розквітнути багато талантів в галузі історії, публіцистики, мистецтвознавства, літератори, які потім страждали за це. Це були яскраві особистості: **Левко Лук'яненко, Іван Дзюба, В'ячеслав Чорновіл, Алла Горська** та багато інших.

Василь Семенович Стус — мужня людина, патріот, нескорений борець за свободу і щастя, уособив найшляхетніші риси української людини, українського поета ХХ ст. Виступав за ідеали добра, правди, честі, порядності, людяності, казав і писав те, що думав.

Народився у с. Рахівці на Вінниччині 6 січня 1938 р. в селянській родині. Закінчив українське відділення історико-філологічного факультету Донецького державного педагогічного інституту.

Якийсь час вчителював на Кіровоградщині, потім — служба в рядах Радянської армії.

У 1961-1963 рр. учителював у Горлівці, з березня 1963 р. працював літературним редактором однієї з газет у Донецьку. Того самого року вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України за спеціальністю «Теорія літератури».

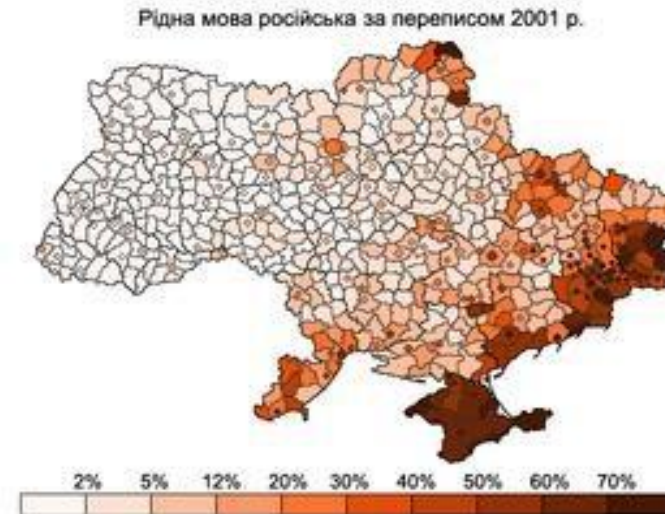
У період викладання Стуса дуже гнітила тема української мови та її становища на Донеччині.



Картина дуже сумна. У нас немає майбутнього. Коріння нації — тільки в селі, а «хуторянським» народом ми довго не проживем, пам'ятаючи про вплив міста, про армію, про всі інші канали русифікації. На Донбасі (та й чи тільки!) читати українську мову в російській школі — одне недоумство. Треба мати якісь моральні травми, щоб це робити. Одна усна заява батьків — і діти не будуть вивчати мови народу, який виростив цих батьків. Хіба це не гопашний театр — з горілкою і шароварами? Обов'язково — німецьку, французьку, англійську мови, крім рідної.

В. Стус любив життя, свій рідний край, свою мову, свою культуру. Багато працював над собою, захоплювався українською та світовою класикою, писав вірші. Радянська дійсність важким тягарем давила на В. Стуса, породжуючи напружені роздуми про національне становище

Чому люди у Донбасі хотіли аби їхні діти вивчали російську мову тоді ?



Логічна

Аксіологічна

Хронологічна

Логічна

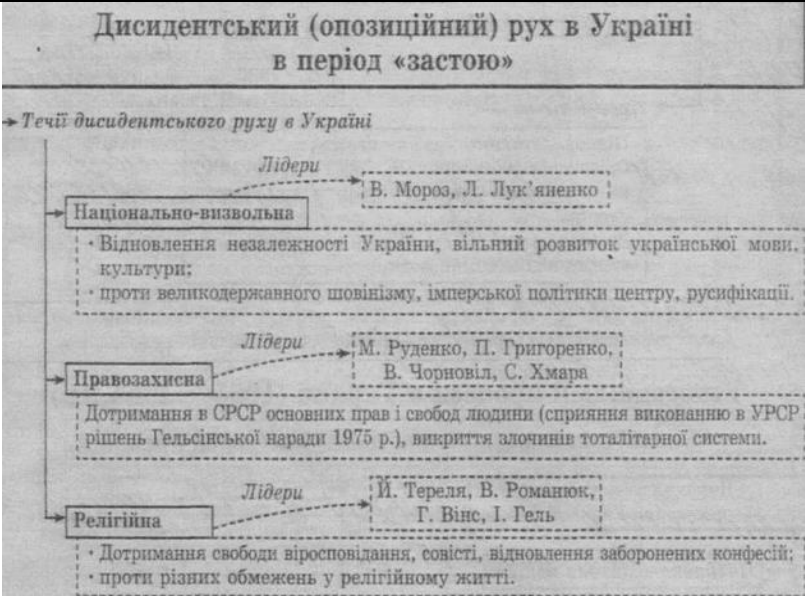
Аксіологічна

Просторова

Логічна

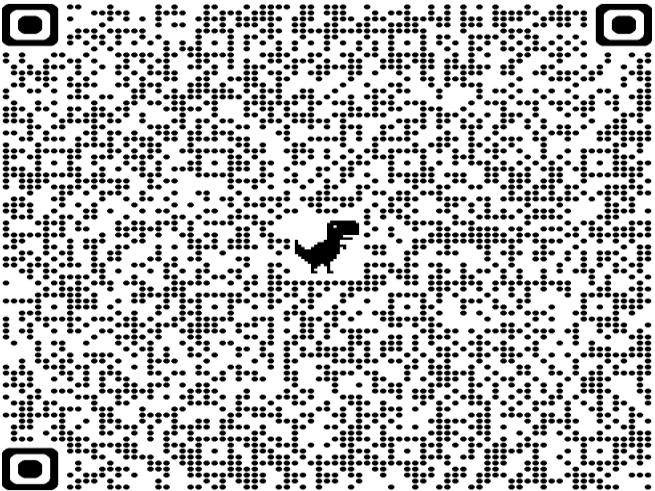
Аксіологічна

		України, долю свого народу, свою власну долю. Він вірив у відродження України, відродження свого народу, його культури, традицій і його самоствердження. У вересні 1965 р. у кінотеатрі «Україна» відбулася прем'єра фільму «Тіні забутих предків» С. Параджанова, перед початком показу якого Василь Стус зі сцени запропонував присутнім підвестись і в такий спосіб виразити протест проти несправедливих політичних арештів української інтелігенції, за що його виключено з аспірантури. В. Стус влаштовувався на будь-яку роботу, але його скрізь звільняли (працював робітником метро, кочегаром в історичному архіві тощо). У 1970 р. за кордоном вийшла збірка поезій В. Стуса «Зимові дерева». 7 вересня 1972 р. Василя Стуса було засуджено до 5 років таборів і 3 роки заслання за «систематичне виготовлення, збереження й розповсюдження антирадянських і антинаклепницьких документів, що паплюжать радянський державний і суспільний лад, за антирадянську агітацію». Покарання відбував в одному з мордовських таборів суворого режиму, заслання — в Магаданській області. Восени 1975 р. В. Стус написав заяву «Я обвинувачую», в якій зазначив, що під час обшуку в 1972 р. органи КДБ вилучили у нього майже все, що він написав за останні 15 років.	Робота в групах	<i>Логічна</i> <i>Аксіологічна</i> <i>Логічна</i> <i>Аксіологічна</i> <i>Мовленнєва</i>
--	--	--	-----------------	--



Тернистим, тяжким, болісним був шлях великого поета, пронизаний устремлінням засуджених прорватися крізь ґрати до омріяної волі.

УКРАЇНЬСКА ГЕЛЬСІНСЬКА ГРУПА	
МЕТА	- Ознайомлення громадськості з Декларацією прав людини - Сприяння виконанню статей Заключного акта з питань безпеки і співробітництва у Європі - Реалізація права України бути представленою окремою делегацією на міжнародних нарадах щодо виконання Гельсінських угод - Акредитація в Україні представників іноземної преси
МЕТОДИ БОРОТЬБИ	- Видання заяв, меморандумів, бюлетенів - Передача інформації про порушення прав людини міжнародним правозахисним організаціям - Контакти з аналогічними групами в інших країнах
РЕПРЕСІЇ	23 члени УГС засуджені на різні строки ув'язнення. У 1984-1985 рр. в ув'язненні померли В.Стус, О.Тихий, Ю.Литвин, В.Марченко 6 учасників позбавлені громадянства
РЕЗУЛЬТАТИ	- У 1988 р. на основі УГГ виникла Українська гельсінська спілка - Ознайомлення світової спільноти з фактами порушення прав людини в Україні



<https://www.historyzno.pp.ua/%D0%B3%D0%BE%D0%B%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0/%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0-29/%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0-29/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82-2>

Справжнього громадянського звучання була сповнена поетична творчість В. Стуса.

Поезія В. Стуса — це історія поневір'янь, тяжких мук, страждань, дорога болю, а водночас — віри й надії у свою правоту, справедливість, краще майбутнє України. Не скорилася душа стійкого поета і він в умовах таборів писав:

«Як добре те, що смерті не боюсь я,

І не питаю, чи тяжкий мій хрест.

Що вам, лукаві судді, не клонюся

В передчутті недослідимих верств».

У 1976 р. тюремна адміністрація знищила 600 поезій В. Стуса, написаних протягом років тюремного життя. А він знову і знову писав вірші, пройняті вірою в майбутнє. Він вірив, що повернеться до свого народу дорогою вдячної пам'яті всіх чесних порядних людей України, своїми віршами, які знайдуть свого читача:

«Народе мій, до тебе я ще верну.

Як син, тобі доземно уклонюсь».

В. Стус переконаний, що жив і працював за високими моральними принципами.

«Жив і любив і не набрався скверни,

Зненависті, прокльону, каяття».

Хто входив у УГГ?

2 жовтня 1980 р. судова колегія у кримінальних справах Київського міського суду оголосила новий вирок — 10 років позбавлення волі і 5 років заслання за «антирадянську пропаганду та агітацію».

У 1982 р. на міжнародному фестивалі поезії в Голландії нагороду «Інтернаціональна поезія» було присуджено українському поету Василю Стусу за його поетичний таланти. Василь Стус у той час перебував у таборах.

Не зламалася душа стійкого поета, не корився долі, поводив себе незалежно, не пристосовувався, не підлабузнював, ні на кого не доносив, проявляв велику силу волі, неабияку мужність і національну гідність, за що цілий рік просидів у камері-одиначці (з 1982 по 1983 рік).

У ніч проти 4 вересня 1985 р. В. Стус помер у холодному карцері, куди його помістили хворого, виснаженого. Ним керувало високе почуття патріотизму, примушувало його вірно служити своєму народові, Україні, за що було відібрано у нього найдорожче — життя.

Поет повернувся до нас, посівши дуже високе місце в українській літературі. Пророчі слова великого поета:

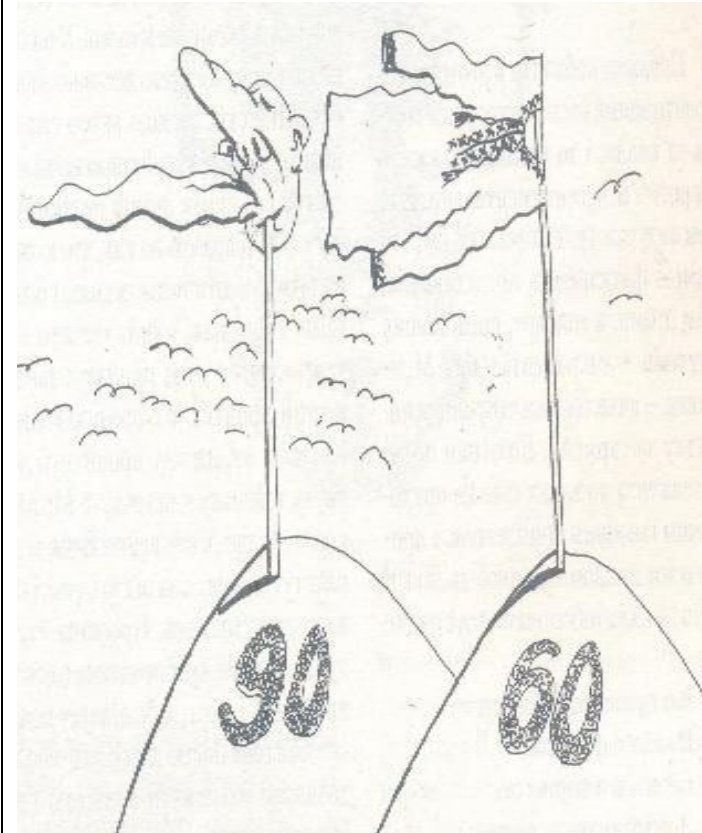
«Щедрує нам безсмертя щедрый вечір

в новій Вітчизні».

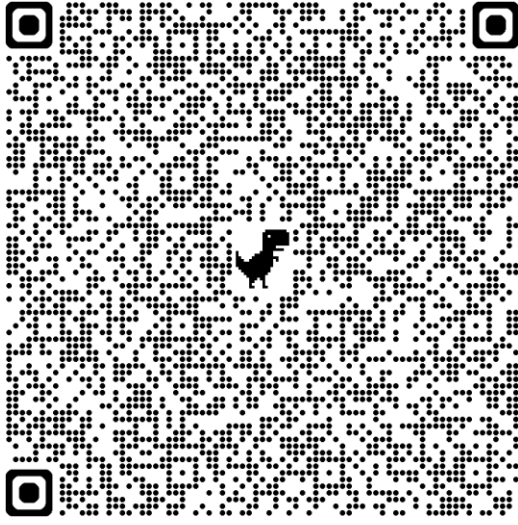
Його життя було коротким, тернистим, трагічним і справедливим, яскравим, людяним.

16 листопада 1989 р. відбулося перепоховання Василя Стуса з Чусового Пермської області на Байковому цвинтарі в Києві, яке перетворилося на величезну політичну маніфестацію, на демонстрацію піднесення національної самосвідомості українського народу.

Чи міг адвокат Стуса виграти суд і чому він того не зробив?



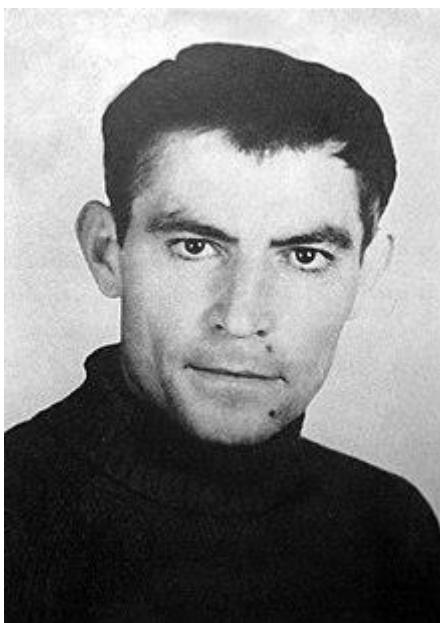
Робота в групах кросворд

		Це було остаточне повернення В. Стуса в Україну. В. Стус віддав своє життя за кращу долю рідної України. З проголошенням незалежності України відкрилися широкі можливості познайомитися з творчим доробком великого поета. Нині поезія В. Стуса міцно увійшла в літературне життя, його творчість вивчають у школі, вищих навчальних закладах України, читають мільйони українців. Ми віддаємо шану справжньому синові України, великому патріотові, схиляємо голову перед стійкістю переконань поета, який присвятив життя боротьбі за світлі ідеали і встановлення справедливості. Посмертним виданням В. Стуса в Україні є збірка «Дорогою болю», за яку 1990 р. йому посмертно присуджено Державну премію. Його твори перекладено англійською, німецькою, російською та іншими мовами світу.	 https://www.slideshare.net/grabeshko/ss-42183289	
6 хв	VI.Систематизація знань	Як ви вважаєте, перемогли дисиденти чи програли? Канадський історик Орест Субтельний (його родина з України) чітко написав у книзі «Україна. Історія»: Дисиденти програли. А може і справді нікому такі жертви не потрібні? На це питання немає однозначної відповіді. В той час це для дисидентів була не боротьба, а їхнє життя, а життя це вже перемога. Мені б хотілося почути вашу думку з цього приводу (<i>Елементи диспуту</i>) <i>Орієнтовні відповіді учнів</i>		<i>Просторова</i> <i>Хронологічна</i> <i>Логічна</i>

		<table><tr><th>Перемогли</th><th>Програли</th></tr><tr><td><i>Виступали за демократичні перетворення</i></td><td><i>Не було чіткої програми</i></td></tr><tr><td><i>Відкрили Україну світові</i></td><td><i>Рух був не масовий</i></td></tr></table>	Перемогли	Програли	<i>Виступали за демократичні перетворення</i>	<i>Не було чіткої програми</i>	<i>Відкрили Україну світові</i>	<i>Рух був не масовий</i>		
Перемогли	Програли									
<i>Виступали за демократичні перетворення</i>	<i>Не було чіткої програми</i>									
<i>Відкрили Україну світові</i>	<i>Рух був не масовий</i>									
3 хв	VII. Висновки	Василь Стус... За життя не була надрукована жодна збірка його віршів. Він сам передруковував їх на машинці, робив книжечки та дарував своїм знайомим. Так вірші потрапляли за кордон і там друкувалися в українських виданнях. Кожний був пройнятий палкою любов'ю до України. 9 березня 1991 року Рада Міністрів колишньої Української РСР ухвалила присудити Державну премію у галузі літератури Стусові Василю Семеновичу (помертню) за збірку поезій «Дорога болю». Ще за життя, коли я гнив у тюрмах, мені присуджено Міжнародну премію «Поету-інтернаціоналісту», яка присуджується поетам-в'язням усього світу, ув'язненим за свої переконання. Отже,ми пройшли шляхом сторінками історії про дисидентський рух та митців які творили в цей період. І на основі опрацьованого матеріалу побачили,що історія і література нерозривно пов'язані між собою.І ви в цьому впевнились працюючи над проектом.	Отже, для підбиття підсумків ми використаємо метод «Мікрофон». 1.Що ви дізналися нового про дисидентів? 2.Хто такий В.Стус?							
1 хв	VIII. Домашнє завдання	1. Написати есе на вірші Стуса. (на вибір 2 вірші). 2.Зробити інтелект про Дисиденські рухи (або біографії відомих диседентів). 3. Зробити короткі відео про дисидентів і самий рух по СРСР.								



Режим доступу: [HTTPS://SUSPILNE.MEDIA/CULTURE/352374-KOLIZITTA-ZABRANE-KRIHT-NE-POTREBUU-KIM-BUV-VASIL-STUS-PISMENNIK-I-DISIDENT-ZNISENIJ-RADANSKOU-VLADOU/](https://suspilne.media/culture/352374-kolizitta-zabrane-kriht-ne-potrebuu-kim-buv-vasil-stus-pismennik-i-disident-znisenij-radanskou-vladou/)



Режим доступу: [HTTPS://BOROVA.ORG/VASIL-STUS/](https://borova.org/vasil-stus/)



Режим доступу: [HTTPS://DOVIDKA.BIZ.UA/VASIL-STUS-BIOGRAFIYA/](https://dovidka.biz.ua/vasil-stus-biografiya/)

ДОДАТОК І

Перепоховання Василя Стуса в Києві (фото: Радіо Свобода)



Режим доступу: [HTTPS://WWW.RBC.UA/RUS/STYLER/CHOMU-SRSR-NENAVIDILI-VASILYA-STUSA-TSIKAVI-1704541910.HTML](https://www.rbc.ua/rus/styler/chomu-srsr-nenavidili-vasilya-stusa-tsikavi-1704541910.html)